† Вячеслав Липинський

Велику, невіджаловану втрату понесла Україна... Помер наш найбільший історик, геніяльний мислитель і соціольог, великий громадський і державний діяч. Помер чоловік, що був не тільки гордістю української науки й взагалі української культури, але і втіленим сумлінням української нації, великий патріот, щирий ідеаліст, чоловік кришталевої чесноти.

Для нас особисто й нашого журналу смерть Вячеслава Казимировича Липинського це особливо тяжка й болюча втрата, бо в Його особі тратимо ми Приятеля і Співробітника, який від самого початку існування „Дзвонів" поставився до них зі щирою прихильністю й симпатією.

Вячеслав Казимирович Липинський походив зі старого українського (хоч в останніх часах і спольонізованого) шляхетського роду. Народився 18. квітня 1882. року в с. Затурцях на Волині (Володимир. пов.), ґімназіяльну освіту дістав у Житомирі, Луцьку й Києві, університетську — в Женеві та Кракові. Ще на шкільній лаві в Києві пристав до молодої укр. громади, а пізніше, будучи студентом у Кракові, пильно студіював українську історію та працював у краківських архівах. В 1907. р. почав співробітничати в укрїн. журналах, а в 1909. р. випустив дві незви-

---

WYCIĄG Z PROTOKOŁU WSPÓLNEGO Z DNIA 23/5 1931 r. Sąd okręgowy Wydział VI karny we Lwowie w sprawie konfiskaty Nr. 2 czasopisma „Dzwony" z daty Lwów maj 1931 r. do Sygn. VI. l. pr. 229/31 na posiedzeniu niejawnem w dniu 23 maja 1931 r. po wysłuchaniu zdania Prokuratora Sądu okręgowego we Lwowie postanawia: uznać za usprawiedliwioną dokonaną dnia 19 maja 1931 r. przez Prokuratora Sądu okręgowego we Lwowie konfiskatę czasopisma „Dzwony" Nr. 2 z daty Lwów maj 1931 r. zawierającego: 1) w artykule pt. „Hałyćkij werbi" w całości, 2) w artykule pt. „Nowa epocha" od słów „I todi" do końca artykułu, 3) w artykule pt. „Polska dyplomatja i schidno-hałyćke pytania na paryzkij myrowij konf. w 1919-mu roci" a) w ustępie od słów „Pomynuwszy" do „derżaw", b) od słów „Do cych" do „świta"—znamiona ad 1) 2) 3) a) b) zbrodni z § 65a/uk. zarządzić zniszczenie całego nakładu i wydać w myśl §. 493 pk. zakaz dalszego rozpowszechniania tego pisma drukowanego. Zarazem wydaje się odpowiedzialnemu redaktorowi tego czasopisma nakaz, by orzeczenie niniejsze umieścił bezpłatnie w najbliższym numerze i to na pierwszej stronie. Niewykonanie tego nakazu pociąga za sobą następstwa przewidziane w §. 21 ust. druk. z 17/12 1862 Nr. 6 ex 1863 tj. zasądzenie za przekroczenie na grzywnę do 400 zł. Uzasadnienie: Ogłoszenie drukiem wymienionych wyżej ustępów artykułów ma na celu, pod 1) 2) 3) a) b) propagować wzgardę i nienawiść do administracji Państwa względnie do jednolitego związku Rzeczypospolitej przez szerzenie haseł separatystycznych, co odpowiada znamionom zbrodni z §. 65a/uk. Według §§. 487, 489, 493 pk. oraz §§. 36 i 27 ust. pras. jest zatem powyższe postanowenie uzasadnione. Na oryginale właściwe podpisy. Za zgodność Lipanowicz starszy sekretarz.

чайно цікаві праці — „Szlachta na Ukrainie (Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów)“ і „Nasze stanowisko na Rusi“, в яких висловив своє національно-українське та історичне credo; обидві ці праці видав по польски, щоби збудити національно-українське відродження серед спольщеної української шляхти на Правобер. Україні. Тій же цілі служив і видаваний Ним у 1909/10 році, незвичайно інтересний журнал „Przegląd Krajowy“, в якому В. К. Липинський помістив цілу низку вельми цінних і актуальних статтей, які й донині зберігають великий інтерес і життєвість. Рівночасно вийшло також кілька науково-історичних Його розвідок, написаних по українськи: „Данило Братковський, суспільний діяч і письменник XVIII ст.“, „Генерал артилєрії Вел. Князівства Руського“ (Немирич), „Аріянський соймик в Киселині на Волині 1638. р.“ та ін. — Накінець, в 1912. р. видав знаменитий історичний збірник „Z dziejów Ukrainy“, головний зміст котрого становили Його ж власні праці: „Stanisław Michał Krzyczewski (Z dziejów walki szlachty ukraińskiej w szeregach powstańczych pod wodzą Bohdana Chmielnickiego)“, „Dwie chwile z dziejów porewolucyjnej Ukrainy“ та низка менших статтей і заміток. Збірник сей відограв просто епохальну ролю в розвитку української історичної науки, ставши підвалиною до новітних студій над історією державного устрою України і основою так званого національно-державницького напряму в українській історичній науці. — Російська революція 1917. р. застала Липинського старшиною кавалєрійського полку в Полтаві. Одним із перших, В. К. Липинський звертає увагу на конечну потребу утворення української армії, й приступає до українізації свого полку. Але Центр. Рада (тоді ще федералістична) перепиняє цю працю В. К. Липинського, боячися його, як „пана“ і самостійника та взагалі не допускає до ніякої участи в укр. громадскій чи державній роботі. Щойно з проголошенням гетьманства, Липинський одержує призначення на становище укр. амбасадора у Відні й залишається на цій посаді до серед. 1919. р., приносячи великі услуги укр. державній справі. Та коли УНР-івський уряд починає творити жахливі речі, заводить напів-совітський устрій („трудові ради“ і т.д.), а рівночасно люто й беззаконно карає ідейних противників (нпр. визначного укр. патріота полк. Болбочана), Липинський покидає становище амбасадора й на підставі своїх попередних наукових студій і здобутого досвіду, виступає з гострою критикою української псевдо-демократії й рівночасно творить свою знамениту суспільно-політичну систему, виложену в „Листах до Братів-Хліборобів“ (напис. в 1919—26. рр.). В 1920. р. видає високоцінну історичну працю „Україна на переломі“, найкращий твір в цілій українській науково-історичній літературі. Під його ж редакцією виходять збірники „Хліборобська Україна“ (де спершу друкувалися „Листи до Братів-Хліборобів“), які багато причинюються до поширення Його ідеольогії. В 1925. р. друкує незвичайно інтересні міркування про ріжні церковно-історичні та церковно-політичні питання, з яких

складається потім ціла книжка п. н. „Релігія й Церква в історії України“.

Значіння Липинського, яко історика, величезне. Його історичні праці, розмірно невеликі числом і обємом, але відзначені рисами великого таланту, рівно сильного в історичній аналізі й синтезі, отвирають нові шляхи укр. історичній науці, дають їй нові завдання, нові ідеї й критерії оцінки. Перед Липинським, українські історики найбільшу увагу звертали на народні рухи, бунти, революції, розмальовуючи ці прояви „народньої активности“ з найбільшою симпатією, навіть і тоді, коли вони вели до руїни, до диких звірств, до нищення культури й своєї ж української державности. Українська історична наука розвивалася в дусі т. зв. „народництва“, яке готове було бачити у всякій державній органiзації насильство і гноблення „народу“, що в свою чергу дуже негативно впливало на національно-політичну свідомість укр. громадянства. В протилежність народницькій історіографії, Липинський основним завданням укр. історіографії поставив воскрешення державно-історичної традиції й навязання тяглости тих ясних політичних ідей, що присвічували нашим предкам у найважніші моменти історичного життя Руси-України. Липинський закликав „визволятися з накинутого нам підчас нашого занепаду поняття про себе, як про якийсь до державного життя нездатний, вічно бунтуючий, вічно покривджений полу-народець“, і „усвідомити собі весь розмах нашої історії й широкі державні замисли наших предків“... Од гайдамаччини й руїнництва звернув він увагу українських істориків в бік державної й культурної творчости наших предків. І рівночасно у своїх власних творах представив широкий державницький розмах і державницькі діла Богдана Хмельницького та інших великих державників XVII ст. і взагалі багато вніс в освітлення Хмельниччини й всієї козаччини XVII. й поч. XVIII. ст.

Та найбільша заслуга Липинського це, без сумніву, його високо-оригінальна суспільно-політична система, виложена в „Листах до Братів-Хліборобів“. Липинський творить в цих „Листах“ суцільну соціяльно-політичну ідеольогію клясократичного монархізму, а при тім розгортає таке багацтво ідей і міркувань, що навіть поважні й культурні ідейні противники Липинського відносяться до Його системи з подивом і захопленням. Липинський уперше створив оригінальну нац.-україн. сусп.-політ. фільософію, оперту на українських національно-історичних традиціях та місцевих українських економічних умовах.

В кінці треба підчеркнути високий етичний характер історіософії, соціяльно-політичної ідеольогії й політичної діяльности Покійного, Його велику пошану до релігії й Церкви, признання їх великого значіння в усіх ділянках життя, Його щирий ідеалізм і правдиво-лицарську вдачу, накінець, його стремління прищепити всі ці риси й широким кругам Української Нації.

Ярослав Курдидик.

На могилі моїх друзів.

Погибші друзі мої!

— Чи ви повірите?

Що ми тут конаємо, міліони разів жорстоко розпяті на хресті буття — докорами й власними провинами. Егеж! Конаємо кождіської мінути!

Баную...

Чому то я не міг сконати й вимостити кровю й мозком барикаду мойого рідного краю?

— Чому?

Душа — мірило мойого бездонного „я“ намагається даремно збагнути — розкішні й запашні поля, що розкинулися в безкрай — і червоно та весільно покрасніли від крови „моїх святих предків колишніх“...

— Святі й тлінні останки мої!

Яка розкішна та холодна тінь — лягає від ваших високих могил!..

Та ми не засоромимо вас!

О, ні!

Нам громи в руки! І крил! І крил!

Не бачите? Як важким плугом часу — оре лани всесильне і нестомне життя?

Як сіє нових і непоборних героїв?

Глядіть! Як в них од збруйних сил пучнявіють груди!

І яке в них бездонне бажання жити!

І яка викохана мрія — щоби солодко вмерти в тіні мечів —

„— за волю рідного краю...“

Богдан Лепкий.

В жнива.

Коса покоси косить,
А вітер по полях
Хапає і розносить
Зловіще: „шах, шах, шах.“

Бренять серпи, як струни,
Сніп за снопом паде...
Від ліса хмара суне...
Спішіться! Буря йде!

Богдан Лепкий.

„Припадок".

(Із оповідань вічного втікача)

Вороги підступали під город.

Горіли передмістя, ревіли гармати, розривалися ядра над дахами.

Що я вам буду багато розказувати, ви знаєте, як воно тоді виглядає....

Перша гадка — втікати.

Але як? Куди і чим?

То скриватися!

Де? В кого і на який кінець?

І, правду сказати, вже мені тої втікачки було за багато. Втомився я, зневірився, знеохотився. Почував себе, як той звір на ловах. Втікає перед собаками, мало не вискочить зі скіри, а там: принишк, притулився до межі і — хай буде, що хоче!

Так і я, чуючи рев гармат, настирливе тутукання скорострілів і безтямний вереск вулиці, бігав по хаті, відчиняв, то шафу з одягами, то кіш з біллєм, здіймав і вибирав щось найпотрібніше до дороги, аж нараз: сів, взяв якусь книжку з образками і листував її, буцім кращої роботи я вже не маю...

Хай діється зі мною, що хоче.

Так застав мене молодий лікар з анґлійського воєнного корабля. Ми пізналися студентами на однім із заграничних університетів, а тепер війна знов звела нас до купи, і ми стали ще більшими приятелями, ніж були колись.

„А ти що"?! гукнув він, як вітер вбігаючи в хату.

Я дальше листував книжку.

Прискочив, вирвав її, жбурнув геть і потелепав мною сердито:

„Зараз мені збирайся, чув"?!

„Куди й пощо?... Раз козі смерть".

„Не говори багато! Де твоя валіза? Маєш які гроші, — бери! А не забудь своїх паперів".

Не знаю, звідки холоднокровний син Альбіону добув такої енерґії. Я слухав його, як дитина.

За кілька хвилин були ми готові.

Ще оден жалісливий погляд на ясну й привітну кімнатку, і задудоніли сходи під нашими ногами.

Ключ від хати кинув я сторожисі крізь відчинене вікно.

„Не пускайте нікого“, — сказав їй на прощання і не дожидаючи відповіди побіг за доктором у напрямі моря.

Лежало перед нами в долині, велике, спокійне і байдужне до всього. Вигрівалося до сонця. Що йому люди зі своєю бідою, що йому наша війна? В його нутрі, в глибинах незбагнутих йде також вічний бій, невсипуча боротьба за існування... Скрізь те саме....

Хтось мене по імені закликав. Я зупинився. З вікна вихилилася добра знайома, навіть далека своячка: „Ви куди“?

„На корабель. Доктор сконопадив мене. Втікаю“.

„Щасливий чоловік. А я мушу лишитися тут. З моїм мужом погано. Знаєте що? Візьміть від мене лист до сина. Може де його стрінете. Я чую, що стрінете. Візьміть“!

„Давайте, пані. Може справді стріну“.

„За хвилину принесу вам на корабель, тільки ще кілька слів про мужову недугу допишу“. І глянула на мене так, якби я її не знав яку ласку робив. „Але, прошу вас, чекайте на містку, бо мене на корабель не пустять“, — додала і врадувана побігла кінчити лист, а ми пустилися дальше.

Що діялося тоді над морем, то я й не беруся казати. Мандрівка народів, Вавилонська вежа, Геркулянум і Помпеї, — щось таке! Треба було добре ліктями працювати, щоб дістатися до містка. На містку вартові відганяли охочих до їзди. Їх було сто разів більше, ніж невеличкий корабель міг забрати.

— Нема місця, не вільно, геть! Йдіть до „Альбатроса,“ до „Меви“, вони також їдуть. Чули?!

Дивно, як чоловік любить життя і як тієї любови не відчуває у других. Навіть жінки з немовлятами при грудях не зворушували жорстоких моряків. Нема місця і — годі!

Мій товариш був в однострою, я мав його леґітимацію і нас перепустили.

Корабель вже боками робив. У його нутрі клекотіло. З коминів курилося. Залога ставала на своїх місцях, трівожно споглядаючи на город, над котрим чимраз частійше розривалися гарматні ядра. В кількох місцях горіло. Ще трохи і пожежа докотиться до моря. Тут море води, а там море полуміні, димів і — людського горя.... Апокаліпса.

Ніколи не забуду того, що діялося тоді на тій „Хароновій лоді“.

Одні бігають, кричать, шукають чогось, ломлять руки, заводять, а другі сидять на своїх клуночках, як скамянілі. Блудними

очима вперлися у безконечне темно зеленаве плесо, і поза ним не бачать нічого, не чують, не розуміють. Що їм весь світ, коли свою хату лишили? Їх світ за ними, а цей, що перед ними, чужий... Чужий свойому не рівня.

Мій товариш побіг до капітана, щось з ним побалакав і підійшов до мене: „Їдемо!“

(Добув дозвіл забрати ще одно життя з собою — мене).

Якраз тоді побачив я свою знайому. На силу пробивалася крізь товпу. Задихана, з помервленим волоссям, у руці лист. Тримала його, як дошку спасення. Там умирає чоловік, ворог вдирається у город, а в неї одна тільки гадка, дати вістку синові про себе, підтримати з ним звязок.

...Мати.

Ми пішли їй на зустріч на місток „Ось цей лист. Тільки будь ласка, не згубіть його Не згубите? Скажіть мому синові, щоб не журився мною, батьком також... Скажіть, що батько просить його, щоби він не осоромив доброго імени родини.... Розумієте мене“?

„Розумію, пані. Скажу. Будьте спокійні. Щоби я тільки з ним стрінувся“.

„Стрінетеся. Чує моє серце, що стрінетеся. А тут...“ і добула із за пазухи мішочок. „Тут останки нашого добра: трохи золота й дорогих камінів. Дайте йому. Пощо воно мені. Беріть“!

І сунула мені у нагрудну кишеню. „А позащіпайте сурдут, бо тепер, не те, що колись. Ще не дай Боже підглянуть і заберуть. Та-ак. А за тим словом, бувайте здорові, та най вас Бог має в своїй опіці!“ — і простягнула руку до мене.

Та ще я її не вспів стиснути, як нараз: блиск, гук, корабель захитався, підскочив, рванув собою, море бевкнуло, піднялось високим стовпом води в гору, а потім той стовп перехилився на наш бік і цілою своєю студеною вагою гегепнув на корабель. ...Нас нема.

Мов крізь сон бачив я і чув, як бігали моряки, як скоро відчіпали місток, як товпа ревіла, люди скакали в море, скреготали ланцюхи, гуділи машини, поки все те не двигнулося з місця і не посунуло кудись далеко-далоко, — в сон.

Ще кілька ядер прібувало нас дігнати, ще кілька разів море ставало дуба, як дикий, невїзджений кінь, а там — байдужний спокій оповив мене, як пелена.

Ну, тепер уже справді нехай собі буде, що хоче...

Коли я підняв свої важкі повіки, кругом нас було море Нічо, лиш небо і море, а в середині наш корабель і ми.

Прібую встати. Ціле тіло болить.

Несміливо рушаю руками і ногами: Славити Бога, цілі. Значиться: тільки потовкся. Ну, то ще не велике лихо. А вона?

Мимохіть повів я по кишенях рукою. Лист і мішочок лежали на своїх місцях. Мені якби камінь з грудий скотився. Закусив зуби і не зважаючи на біль, піднявся з місця, встав.

Моя знайома лежала на лавці, а біля неї стояв мій приятель лікар.

„Нічого злого. Невеличка рана на голові, кілька синців, нагла анемія мозку. Та най ми лиш причалимо до берега, їй стане краще. Побачиш... Бідна жінка.“

„Нещасливо. Бо лиш подумати; в хаті лишився тяжко хорий муж, син Бог знає де, а вона тільки з тим, що на собі, серед моря“.

„Не перша й не одинока“, — припечатав холоднокровний лікар. Але подумавши хвилину додав: „Якось вже ми не дамо їй пропасти. Щоб тільки до берега приплисти“...

Та куди там! Кілька днів причалювали ми і нігде нас не хотіли приняти.

Великого корабля навіть великі міста бояться, а малий, то й містечка не настрашить. Чим? Він не приказувати, а просити мусить. І ми просили, але ніхто нас не слухав. Кому треба бездольних утікачів з тим добром, яке вони вспіли захопити з собою? Відома річ, чоловік в такому випадку тратить голову і бере безвартісне, а залишає цінне, Трохи тих годинників, перстенів, тощо, попродадуть і за який там місяць-два стануть тягарем для громади... Їдьте собі, добрі люде, далі, в нас мешкань нема і харчів небагато, а шпиталі переповнені своїми.

Аж до Солуні по довгих торгах позволили нашому кораблеви до берега причалити.

Коли ми нашу знайому винесли з каюти і поклали в носилку, вона прийшла до себе. Глянула і зрозуміла цілу пропасть горя

Зірвалася, на рівні ноги і хотіла кинутися в море. На силу ми її доставили до лічниці.

Мій товариш не жалував ні слів, ні грошей, що добути для неї якесь ліжко. Фізично вона почувалася краще. Рана ще на кораблі почала гоїтися, синяки уступали, але душею вона була винищена й розбита до краю.

Ми потішали її, як могли, та вона навіть слухати нас не

хотіла. Осталося одно: просити сестер жалібниць, щоб ні на хвилину не лишали її самою. Обіцяли і ми собі, пішли, бо й так засиділися довше ніж було вільно.

Ни другий день приходимо відвідати нашу хору, дивимося, а її ліжко пусте. Глянув я на свого товариша, а він на мене і тільки раменами здвигнув.

„Де наша хора?“ питаю сестри, що вийшла нам на зустріч.

„Де?... А он там“ і показала рукою на другий кінець величезної салі. Ми глянули й не вірили своїм очам. Хора сиділа біля останнього ліжка, в самім кутку, при дверах. На ліжку лежав молодий чоловік, весь у бандажах, так, що тільки двоє очий світилося, якоюсь невисказаною радостю, світилися сильнішою від болю і мабуть могутнішою від найкращих ліків.

Вона нахилилася над нього і дріжучою рукою стирала піт з його лиця.

Це був її син, той, до котрого лист я мав у своїй кишені. „Припадок“ (люди кажуть, що це тільки припадок), так тоді най буде, що припадок відірвав її від ліжка вмираючого мужа, для котрого вже ніякої помочі не було, а посадила біля ліжка раненого у боях сина, котрому вона ще могла помогти.

І — помогла.

Р. Кедро.

Лист.

Ви знов прийшли далекі любі гості
І привели з собою давні дні,
Такі як срібний дощик на весні
І як глоток вина по довгім пості.

Кружляють соки знов у свіжій брості
І сонце шле цілунки промінні;
Та щож, невже ж прийдеться і мені
Ловити молодість на калиновім мості?

Ні, ні, я вірю, що прийде весна,
Котра поломить ледяні окови
І знов настане мир і тишина,

А у людей погасне спрага крови.
Тоді і нам сповниться болю мірка
І заблестить з небес маленька зірка.

Г. Костельник.

Воєнний сирота.

Так сталось. Батько на війні погиб,
Нема кому про це вже ані знати:
В якім краю йому судився гріб —
Нема кому ні знати, ні згадати.

А мама — ах, вона журилась так
Його й своєю долею лихою,
Та щож?..померла наче той жебрак
Не в хаті — в ямі, в нетрі нужд, зимою.

Спалилась хата — ген все обійстя.
Воєнна буря дім у гріб змінила;
Враз з мамою Настуня відійшла:
Одна, спільна накрила їх могила.

Остав Іванко — був ще немовля,
До захисту його віддали люди:
Росте Іванко, бо ідуть літа,
І не питають: що було? що буде?

Погляньте-но на тії сироти,
Як монахиня військо з них формує,
Між ними Йванко перший: „раз - два - три“,
„Гура! гура!“ — кричить і маширує.

— — — — — — — — — — —

Гей, гей, березо! Так це, чи не так?
Стареє листя треба забувати,
Новеє ж набувати — хочби як!
Хай тішиться нам Україна - мати!

1921

Роман Степ.

Згадка.

Кругом всечорна ніч і тишина таємна,
Заводить лиш сова над трупами століть,
Розносить їх кістки погорблена гієна,
А ворон очі пє, а ворон мозок їсть!..

Минулись Святослав й Володимир Великий,
Вже Ігоря стяги давно не шевелять,
Заснув і Осьмомисл з полками на границі,
Заснув Роман і спить Данило по боях!..

Борістен розбудивсь, зворушились пороги,
Скервавились вогнем, перуном заревли,...
...Знов втихнуло усе.., з козацької дороги
Могили-кургани Богдана прокляли!

І ще раз ясний день. Прапори поле вкрили,
Зрадів старезний Сян, прокинулась Кубань,
Заграли сурми в бій, гармати заревіли
Й замовкли,.. не затих лиш спомин тих змагань!

І знову чорна ніч і тишина таємна,
Заводить знов сова над трупами століть...
Змовчи! Не трупи ми, і вже не чернь наємна,
Бо перед нами ясний шлях стоїть!

Анатоль Курдидик.

Бо є такі факти...

...Лани, лани!..

Далекі, розхитані, зелені — одним боком вперлися у буру смужку лісу на краю круговиду, а другим побігли під стріхи, що вистають зза обрію, під крила вітряка, що мов рукою кличе до себе...

Кілько тих жайворонів над скибами, що повітря аж дзвонить?

І що оце там, між головатими липами, випняло срібний спис

назустріч небові — хіба це той лицар, про якого казки рибалки ген, аж понад Стиром і Стоходом, розказують?

Церква — кажете?

...Гей, Волинь зелена! Запашна Волинь!..

I.

Над Качанівкою вже давно збиралися хмари. Хмари йшли від Сталінського колгоспу, а в Сталінському колгоспі Петя Варюґін усе лихо робив.

Давніше того Варюґіна не тямили. Притягнувся мабуть возом з косматою коровою позаду — як усі ці колгоспники — з брудними дітищами, але якось так незамітно, що люди й не завважили коли. І тільки вже тоді загомоніло по Качанівці Варюґінове прізвище — як він у Сталінському колгоспі за столом гупав кулаком лівої руки об дошку (на правій пальців не мав і так його від того й прозвали Качанівці кимаком), почервонів, нипав вічми та вигукував:

— Товаріщі! Вєдь у Качанівці церкву буржуй Суйковскі ставив. Вєдь єто буржуазноє добро і конєшно повинно належати до колгоспу!

На лавах диміло смердючими цибушками кільканадцять колгоспників, висунувши у задимлений простір картопляні, тупі обличчя й плювали кругом себе.

— Вєдь землю Суйковського на колгоспи узяли. Дворище взяли, будинки — пачему ж мала б церква остаться в селі? Пачему?

Лава картопляних облич мрукнула.

— Як він вибудував своїми руками і своїми грішми — то не таке воно, як він? Як ви посадітє дерево, как ви льох вибудуєте — не таке воно, як ви?.

Волинь спокійна. Волинь — тихе плесо. Але як і в тихе плесо кидати каміння—то воно забурлиться.

І Варюґін плював, бив кулаками в стіл, грозив безпалькою рукою, лискав вічми. І засниділі мозки його „ударників" заворушили звоями, заговорили, загорілися.

— Нам нада гамазею на збіжжа! Єто буржуазноє дєло — і нада його строщіті! В нєй кожний камінь, кожна цегла Суйковского — а Суйковский — буржуа!..

І забував Варюґін про те, що до Божих справ часом ніяке правило льоґіки, параґраф права, закон природи не підходить. Може й не знав про те взагалі, але по трьох тижнях у нього було вже готових тридцять помішників.

„Хрестоносний“ похід на Качанівку підготовлявся на найближчі дні.

II

Та Качанівці перечули. Старий Демко, якого рід дзвонарив від непамятних часів, на свою руку вдарив на трівогу.

Дзвін зойкнув дико серцем об одну крису і враз з майдану, з Підгіря, з-за гори посипали кремезні, широкоплечі постаті під дзвіницю.

— Демку, що? Горить?

Але Демко не відповідав. Вївшись пальцями в мотуззя, розкинувши довге волосся на вітер — він присідав і підносився. І на руках в нього набігали жили ременями, а девять дзвонів, розколиханих ще гірше, як Демкове серце, било простори рваними, важкими тонами.

— Демку! Стій! Що там таке?

Людей прибувало більше і більше, але старий не сходив. Старий дзвонив і як врешті кількох моторніших побігло на дзвіницю — то знесли дідугана майже на руках. Він зіпрів і задихався.

— Демку, а що ж ти так роздзвонився?

— Люди, люди! — почав старий, як поставили його на ноги. — Нам церкву хочуть одібрати!..

Стало тихо. Вітер віяв і станув.

В кількох сотнях голов не могло поміститися два слова: церква й одбирати і треба було хвилини поки впало звідкись:

— Хто?

— Вони — показав рукою Демко в бік Сталінського колгоспу — зайди оці. Кажуть, що церкви їм на гамазеї треба і що церкву ставив Суйковскі, а він значить, буржуй. І її треба так, як його поле — в колгосп! Оцю храмину, що ми двісті і тридцять літ ходили до неї...

Він кричав одчайним, розсохлим голосом і голос губився в кудлатих головах старих лип біля церкви. Вони шуміли і застигли в нерухомі.

Якась галка летіла — і звисла точкою над товпою.

— Не дочекають! — ревнуло сотнями грудей.

Перший раз зродилося тоді в Качанівців полумя в серці. І перший раз зрозуміли — хто ці зі Сталінського колгоспу...

Дико випнялися довбневаті кулаки над юрбу. Почервоніли від наруги вилиці.

— Не дочекають!..

III.

А через тиждень під церквою у Качанівці проти себе дві товпи: Тридцять — а на чолі їх Варюґін і сотень з пять з Демком.

— Розійтися! — кричали „міліціони“ не до нападаючих, а до нападених

Товпа спохмуріла. В зелених од жаху зіницях засвітилися білі іскри. Комусь хруснула рука — занадто стискав вила.

— Розійтись! — залунало гостріше.

Варюґінові в руках блистіла до сонця рубацька висока сокира. Побіля нього блимали келепи, пили, друки у зашмарованих руках. Над ними — картопляні обличчя.

До сонця сміялися лискучі баґнети.

— Розійтись, бо стріляю!..

Вісім замків рухнуло шелепами. Люди скулилися в собі.

— Господи! — зойкнув хтось.

— Стріляй!

Назустріч людям вискочило вісім червоних вогників.

— Стріляй! — гукнув хтось понад гук. — Ти думаєш, я боюся за церкву смерти?

То був Демко. Решта товпи вже давно була поза загородами і шепотіла отченаші.

Демка обскочили баґнети.

IV.

В двері загупали обухи й келепи.

...Десь за іконостасом Свята Тиша спала. І як двері підставили під важкі удари свої кремізні плечі, вона зірвалася, як птиця і почала літати по церкві, бючись об стіни та лементуючи, як на похоронах:

Гу-у-ув! Гу-у-ув!..

Од цього лементу (а двері були добрі й не подавалися) заворушилося обличчя святих на образах і дивно вслухувалися вони, мов колись це було, в катакомбах. І враз візантійські їх черти застигли з жаху.

Сонце скочило вікнами, розкинуло від шибок до долівки золотом мережані рушники, просило: „Втікайте! Оттуди!..“

Обличчя святих камяніли.

Аж враз двері перестали жити. В них хрупнуло щось, захропіло, трісло — і на церкву полетіли білі скалки з кедрини.

Святий Іван, що стояв на тетраподі, підняв руку, мов це було над Йорданом, мов просив: „Покайтеся! Приблизися бо время Його!“ — але вже було запізно.

Двері впали на церкву і хвиля картопляних облич, замарзаних гуньок, келепів, сокир хлюнула в отвір.

— Маєш! Є! Вже!..

Святий Іван спохмурнів, аж почорнів.

— Бий! Ламай! Гайда!..

І в руках у Варюґіна лиснула сокира, перетяла золоту смужку сонця і впала св. Іванові на коліна.

— Далой Петлюровєц! Пашол в Америку!..

Святий дрогнув, сяйнув вічми і впав на долівку. Лежав обличчям вниз, витягненою рукою погрожуючи долівці і землі, що породила таких червяків нужденних...

А через нього перескакували.

Виносили ікони, свічники, рубали іконостас, книги

І хтось до Варюґіна:

— Ти йому заїхав!..

— В самі коліна!

— Тягни сюди!..

...У віддалі ж тридцятьох кроків заходилися від плачу сивоголові дідугани й молоді, як калина дівчата.

Ех, як би так не ці баґнети!..

V.

Зашкарубіло через рік велике горе. Притахло, як таборові вогні. Десь часом — як на других селах дзвони грали — і як у Качанівці не відзивалися, то згадували:

— От тобі свята! Ні дзвона, ні церкви. Ех, Боже, Боже!...

І попід вії склом запече щось, а в серце одну за одною хтось шпильочки вбиває.

...Зашкарубіло через рік велике горе...

VI.

А в Сталінському колгоспі через рік про Варюґіна так собі перешіптували:

— І не краще?

— Ні! Ходив до лікарні, але ліки не помагають. Їздив аж у Харків — теж ні...

— А ви бачили, яке воно?

— Бачив. Ноги ні не попухли, ні не посиніли, тільки тверді мов з дерева. І над колінами рани: на лівій до кости, на правій менша...

— Мучиться?

— Просто, добийте каже. Кричить, вється, а завжди: січе хтось, рубає хтось...

Той, що слухав, хитає головою і ще тихіше:

— А Ященкові не краще?

— А ні. Сохне рука, уже як терен — така тоніська.

І знову хтось хитає головою і розходяться. Хотіли щось сказати, але пощо ж це казати — як вони знають, що це. Вони свідомі того, вони знають — але казати? Вони ніколи не скажуть...

VII.

— Евдоксю, хто це біля порога?

— Ніхто, Петя.

— Ев-до-ксю, хто це?

— Петя, нікого ж нема...

І справді. Нема. Вітер злюще шугає за хатою, поза стіною в сінях сновигають його посвисти, а лямпа блимає, аж підскакує.

— Евдоксю — а ходи сюди.

— Евдоксю — а подивись звідти.

— Евдоксю — і ти нікого не бачиш?

— Евдоксю — ти знаєш, хто це?

— Евдоксю — то він — пробі — рятунку — по мене, про-о-о-бі-і!

Вона близька божевілля. Не відповідає. Це вже третій день — остогидло відповідати. Усім остогидло. Ніхто й не приходить...

— Евдоксю — знаєш що?

— Евдоксю — я втечу...

Вона не каже нічого. Вона сидить задурманена і знає, що третій день роплять рани і третій день гарячка. На лівій до кости — на правій менша. Вона знає те. І ось вона не бачить, як він устає з постелі, йде до дверей сухий, зарослий, лячний — як живий проклін і нагло:

— Евд... Евд.. Евд...

Тепер вона чує. Тепер вона паде біля нього на коліна. Він вхопився руками за рани на ногах і закорчів так. І тільки очі вилазять з орбіт. І ворушить губами. Що ворушить?

— Святий Іван...

Оце все.

Посходяться та будуть пояснювати, що це він устав з постелі, а йому на ноги холод вдарив, продув такий. Або, що це ще з громадянської війни...

Але не знатимуть, що є справи, до яких ніяке правило льоґіки, параґраф права, закон природи не підходить.

Зимна Вода, 10. 5. 1930.

Мері Стюерт Ґеттінг).*

Селі.

(Зі збірки американських оповідань про подружжа).

Як можна розвязати загадку, котра не має розвязки? Очевидно, всі загадки видаються неможливими до розвязання, доки їх не розвяжемо. А коли ходить про двоє людей, що люблятьcя, то ніколи не можна передбачити, чи позірно найменший випадок не покажеться дуже важним в своїх наслідках — так важним, що будемо тямити про нього довгі, а довгі літа.

Селі, голубоока, з ніжним личком, жінка Карльтена Мая, мати двох кучерявих чуприн і одного „мацьопства" сиділа в малім покою, освітленім огнем, що горів у печі, гляділа крізь вікно на скоро зростаючий зимовий сумерк, на заляті водою опустілі підміські поля, на безлисті корчі, що дрожали від нагального уливного дощу. Біля неї на малім столику стояла знимка її мужа; коли Селі дивилася на його енерґійні уста і спокійні очі, кріпилася на дусі. Селі була занята розвязкою своєї власної загадки.

Вона прислухувалася крокам батька, що ходив туди і назад по вузькім передпокою; від часу до часу відзивався він до неї сумним голосом:

— Не виглядає, Селі, так, щоби мала бути погода!

— О, думаю, що противно, випогодиться — відповіла вона, хоч цілком не мала такого переконання.

В який спосіб — питала себе з розпукою — вдасться їй намовити мужа, щоби по переході пішо пів милі від стації до дому в зимний дощ і сніг хотів іти з поворотом до міста? В тій далекій части передмістя ніколи не було ніякої таксівки. Якжеж могла вона забути сказати йому, що якраз нині, а не завтра, (як то вони постановили перед тим) має бути той вечір, що його уряджує її батько? Зараз по другім сніданню старалася говорити з мужом телєфоном, але телєфон був зіпсутий. Була певна, що, коли його не упередить, то перші слова, які він їй відповість на її заяву, будуть:

— Їхати до міста нині вечором? Ти збожеволіла!

Ох! Його вимушена згода не вистарчить. Тільки вибух радости може вдоволити батька — того бідного батька, що приїхав

*) Мері Стюерт Геттінг (Mary Steward Gutting) це одна з визначних сучасних американських письменниць.

до них на коротко з Полудня, де задля слабого здоровля від часу смерти своєї жінки перебував в зимі. Зроблення приємности тим, котрих так любив, буде радувати його серце через довгі самітні місяці.

Батько Селі був то чоловік високий на зріст, з козацькою поставою; мав шпаковату, квадратову бороду і проникливі очі під сивими густими бровами. Старі други називали його полковником, але тут він був переважно знаний як батько Селі Май. Присутний, чи не присутний, був він завсіди тим батьком, що в міру своїх скромних засобів, помагав, як міг, дочці та її рідні.

А той театр сьогодня вечором — дуже дорогі білєти куплено в останній хвилі — і вечеря по театрі, все те мало саме на ціли справити приємність зятеви. Опріч Селі з мужем мав іти разом Гаверд і Елін Бравн — молоді кревняки Карльтена, що вступили до них на побут в переїзді до Фльориди. Карльтен ще тільки здобував собі становище і з трудом удержував свою малу родину. На театри не мав грошей і замість білєтів купував обувя. У відношенню до полковника був завжди повний приязних почувань і за те той його дуже любив.

Полковник задержався перед дочкою і промовив неспокійним голосом:

— Боюся, що Карльтен не схоче піти другий раз в такий дощ

— Ох, він цілими днями сидить в покою — живо відповіла Селі. — А Гаверд і Елін так дуже втішаться — молоді люблять розривки.

— Так, так, то правда — зауважив полковник з усміхом і відвернувся, бо до покою увійшов високий чорнявий, флеґматичний хлопчище, літ шістнадцять.

— Що скажеш, Гаверд?

— Думаю, що не піду хіба нині нікуди — коротко заявив Гаверд. — Здається мені, що нині я повинен зістати вдома. Я є перестуджений.

— То неправда, мамо — підхопив осмилітний великоокий Карлі, котрий прийшов з Гавердом. — Він каже, що має вже досить театрів. Хоче лишитися вдома і читати „Пса Баскервіллів“.

— Якщо Гаверд перестуджений... — промовив полковник не звертаючи уваги на слова внука. Здоровля було завжди найважнішим для полковника.

— Очевидно, радше зістань вдома, мій хлопче, рішучо зістань.

— Елін в кожному разі буде вдоволена — сказала Селі по

відході Гаверда і нараз урвала, бо побачила високу, струнку, убрану в пересадно коротку спідничку дівчину, з виразом зворушення на малім блідім личку.

— Що сталося, Елін?

— Ах, нічого, тільки... — Елін була в тім віці, коли взяти участь в родинній виправі рівнається смерти. — Так мені прикро говорити тобі і полковникові про те, але чую, що буду мати один з тих невральґічних болів голови і думаю... Здається мені... що я не повинна виходити в таку погоду, щоби не наражуватися.

— Ні, цілком природно, що ні — поспішно сказав полковник, помимо того, що чувся дещо занепокоєний.

В ніякім разі не повинна ти наражатися, моя дитино. Ні.

— Дуже мені є прикро, любий полковнику — зітхнула дівчина і кинула швидкий погляд на Селі, що понуро мовчала. Два білєти змарновані, а полковник заплатив по сім долярів за кожний.

— Мале дівчатко Май зі стиртою кучерів на голові наївно додало свій осуд в справі Елін, яка бігла вже по сходах на гору.

— Елін казала Гавердови, що не хоче йти, бо нема там ніякого „sweetie". [1])

— Ах, якщо Елін хотіла би мати троха цукорків — зачав живо полковник.

— Елін має на думці не цукорки, але молодих людей — пояснила Селі. — Менше з тим, татку любий, знайдемо когось, хто піде з приємністю.

Бурилося в ній серце. Було то цілком в стилю кревних Карльтена. Ніколи з ніким не числилися.

Отже тим більше сам Карльтен повинен станути на висоті свойого завдання. Спасенний помисл прийшов їй нагло до голови — помисл, що розвязував відразу цілу справу. І чому не подумала про те скорше. Дощ щораз сильніше ударяв у вікна. Треба якось дістатися на ріг до Вейкфільда і зателєфонувати до Карльтена, щоби зїв обід на місці — всі би могли то зробити, коли би не мала дитина — і опісля всі стрінуться. Карльтен волів би вернути до дому і перебратися, але на то предложення згодиться напевно. Треба тільки так вийти, щоби батько не зауважив.

Коли бродила в калюжах, дощ дуднів по парасолі і по плащі Карльтена, в котрий убралася, а її думки вертали стало до хвилі, коли її муж виходив рано з дому. В житті подружньої пари, що любиться, кожний день є інакший. Часами радість любови по-

[1]) Sweetie — цукорки, ласощі, уживається часами в значінню „симпатії" — молодого чоловіка або дівчини.

глиблюється, часами незначно зменшується; бувають дні, коли не відчувається ані припливу, ані відпливу почування, а одначе було би небезпечно, якщо би таких саме днів було надто багато. Бо є то так часто незамічуваний факт, що нема на світі більше вражливої істоти на зміни в домашній атмосфері, як муж американець, який не любить аналізувати.

Минулого тижня настрій вдома був дещо неприємний, внаслідок чого Карльтен виходив нині зрана так, неначе би хотів утечи від домашніх клопотів. Селі вичула то навіть в його прощальнім поцілунку.

Селі була тепер більше залюблена в своїм чоловіці, ніж десять літ тому, коли зачинали разом жити. Знала, що його любов до неї також збільшається. Що то значить бути направду подружжям! Але нараз прийшло їй на думку, що в останніх часах була нудною й такою, що мучить, бо вимагала від мужа полагодження надто багатьох справ; і то від першої хвилі, коли приходив до дому, аж до хвилі, коли його покидав. Селі не хотіла би, щоби муж утікав від неї. Карльтен ніколи не відмовив її просьбам, хоч одного разу сказав, що в тих днях виїмково було багато праці в бюрі. Селі мала враження, що трохи від себе внутрішньо віддалилися. Дощ сік її по обличчю і холодом переймав її серце. Коли почує голос мужа, буде почуватися краще. Карльтен скаже напевно: — „Перестань уявляти собі несотворені речі“.

Коли на голос дзвінка у Вейкфільда вийшов девятнадцятьлітний Джім — син властителя — Селі прийшов до голови новий помисл.

— Ох, Джіме! Чи не хотіли б ви піти з нами сьогодня вечером до театру? Мій батько має два злишні білети.

Джім повернув заперечуючо головою.

— Дякую пані, але я є занятий в тій годині. Мами нема вдома.

— Хотіла би я зателефонувати, якщо можна — сказала Селі — Наш телефон зіпсутий.

Здавалося їй, що минули цілі години, заки централя получила з бажаним числом, але накінець...

— О, пане Тріюфіт, то ви? Говорить пані Май? Чи є пан Май? Що? Вийшов зараз по другім сніданню і сказав, що не верне до бюра? Чи не знаєте, де я можу його знайти? Мав піти в кілька місць. Ні, нічого важного, дякую вам. До побачення.

Вийшов і ходить ціле пополудне в ту страшну погоду! Як

сам він би висловився, будучи на її місці — треба було мати собаче щастя.

Зателєфонувала до кількох знайомих, котрі могли би може піти разом вечором: один лежав в ліжку, а другий виїхав до Філядельфії. Даремно старалася замовити таксівку на вечір. Дбайливо положила гроші коло телєфону за його ужиття і вийшла.

В дощовий вечір в місті мається принаймні веселу ілюмінацію, рясне електричне освітлення, повні розгону в світлі самоходи; є там рух, воля і життя! Але в далекій підміській дільниці дощовий зимовий вечір, то чорна розпука.

Сильветка схиленого під напором вітру мужчини була одинокою ознакою життя, яку Селі побачила в поворотній дорозі до дому. Одначе її дух боровся вперто з невдачами. Мусить знайти якийсь вихід зі ситуації!

Діти їли вечеру при малім округлім столі, під великим стінним годинником в їдальні. Карлі підніс голову і спитав:

— Що дідусеви сталося? Цілий час ходить і не хоче усміхнутися?

Полковник мав змучене обличчя і виглядав старо.

— Деж ти була? — спитав з неспокоєм в голосі.

Зайшла я на хвилю до Вейкфільда. Дощ не є такий страшний, як то видається, доки сидиться в покою — сказала неправду Селі.

Полковник випогодив своє обличчя.

— Саме й я так думаю. Що до мене, то не боюся злої погоди — ніколи я її не боявся.

Може бути, що Карльтен також так скаже. Коли Селі бігла по сходах до гори, зродилось в неї почування надії. Але через помилку отворила шафу Карльтена і... Ні, той день був рішучо феральним! Коли Селі кинула оком до нутра шафи, відразу зауважила вона брак нових черевиків Карльтена. Вдяг їх, коли виходив до міста. В тім факті крилася траґедія. Карльтена болів малий палець на лівій нозі. Якщо черевик, що очевидно не повинен був бути надто тісний — був дрібку за обширний, малий палець зісовгувався і всувався під інші, котрі при кожнім кроці його натискали і спричинювали прямо муки. Якщо Карльтен ходив ціле пополудне в тих черевиках...

Її любляче серце наповнилося милосердям і співчуттям. О, ні! Не буде могла просити його, щоби зробив ще хоч би й один крок. Пригадала собі нагло, як одного разу підчас ходу по леді упала і ударилася в коліно, а Карльтен ніс її цілу дорогу до дому. Пригадала собі всі тяжкі хвилі, в котрих завсіди приходив

він їй з поміччю. Ні, не посвятить його тепер для нікого! Якщо батько буде розчарований — щож вдіяти! Постараюся винагородити йому те розчарування своїм товариством.

Убиралася з поспіхом. Тепер лишається тільки одно до зроблення: мусить вона розмовитися з Карльтеном, заки він зобачить полковника, щоби запобігти принаймні тому ударові, котрий могли би завдати перші слова мужа — слова, повні перестраху, здивовання і протесту.

Коли клала до ліжка своє немовля, притулила міцно до себе тепле мацьопство — одиноку свою потіху в тім важкім, здається, безконечно довгім дні.

— О, ти вже убралася, як бачу — сказав полковник і при тім зітхнув. — Мій Боже, здається мені, що ще більший дощ падає. Карльтенові, трудно буде вийти знову, а ти не схочеш іти без нього. Як знаєш, добра, хотів зробити вам приємність, але, думаю, треба буде зрезиґнувати з того проєкту.

— Цілком ні — відповіла Селі з вимушеною веселістю. — Змарнувати білєти? За ніщо в світі!

Підійшла до фронтових дверей і глянула на вулицю. Полковник пішов за нею. Оминула його і зійшла на партер, щоби виглянути незамітно чез двері від пивниці.

Де ти є? Ходи тут на гору! — закликав полковник.

Розпочалася гра в піжмурки! Селі з полковником стояли на чатах, бо кожне з них хотіло перше побачити Карльтена. Селі бігала з гори в діл, уникала зустрічи з батьком і розтручувала дітей, що крутилися їй біля ніг.

— Не подавай ще обіду! — сказала до служниці Меджі.

Елін їла в своїм покою і пробувала новий крем на красу цери. Гаверд сліпав над „Псом Баскервіллів“. Полковник ходив туди і назад по передпокою і що хвилі відчиняв двері, щоби виглянути на вулицю. Селі з розпукою в душі стояла в мокрім переході на долині. Чи той Карльтен н і к о л и не прийде?

Нарешті з-посеред темноти несподівано показалася його постать. Замикав парасоль і йшов в напрямі сходів. В руках мав повно пакунків.

— Ох, Карльтен, Карльтен! Ходи сюди. Долішним входом.

Намацала його руками в темноті і притягнула до себе.

Діткнення його приємного тіла навіть через мокрий плащ справило їх полекшу, хоч вичула деякий опір з його сторони; був він доказом, що байдужність, яка панувала між ними в останніх днях, тріває ще дальше.

— Що сталося? Ходім в хату.

— Ні, ні, зажди хвилю. Мушу з тобою поговорити так, щоби батько не чув. Є він на горі і жде на тебе.

— Ну, то скажи скоро. Ходив я ціле пополудне в тих пекольних черевиках. Мій палець...

— Ох, знаю, любий! — зачала говорити поспішним шепотом. — Хотіла я з тобою розмовитися телєфоном, щоби тобі пригадати, що то сьогодня є вечір, який уряджує батько — той вечір, який він плянував і обдумував цілими місяцями — а не завтра, як ти гадав.

— Сьогодня! О, до чорта!

Став і глядів на неї з недовірям. Відчиненими дверми падав на них луч світла з дому.

— Но, в такім разі можете не числити на мене. Не хочеш хіба, щоби я йшов ще раз тепер до міста. — В його голосі чулося обурення.

— Ні, ні, любий, але не говори так голосно. За ніщо в світі не хочу, щоби ти йшов знову тепер до міста. Дуже мені тебе жаль. Але... але... — голос відмовив їй послуху. — Прошу тебе, не говори в такий спосіб з батьком. Якщо би ти міг сказати щось такого — сама не знаю що — що робило би враження, немов ти сам є дуже зажурений, батькові було би лекше. Нинішний день був такий страшний. Гаверд і Елін показують каприси — не хочуть йти; не можу найти ніякого аматора на їх білєти і батько так боїться за тебе. Не вмію тобі сказати, як він є зажурений тою погодою.

— Ходім до хати — промовив муж і поклав пакунки на підлогу. Тут є кава, вудженина і помаранчі.

Для Селі цілий світ занімів без руху. Її мале, звернене до нього личко було бліде і скорчене; в очах малювався перестрах. Так саме виглядала вона в ніч перед народженням немовляти.

— Но! — відізвався лагідно Карльтен, коли схилявся і поцілував її. Не переймайся так дуже дурницею!.. — Перервав, держучи руку на її рамени, бо почув дрожачий голос полковника що кликав з гори.

— О, Карльтен, Карльтен, чи то ти нарешті?

На голос траґічного тону в тім голосі, Карльтена огорнув острах. Опала йому щока, оглянувся довкруги неначе би хотів утічи. Але його зір ще раз стрінувся з очами Селі, і вигляд його обличчя змінився в одній хвилі. Затиснув уста з чертами

резиґнації. Здавалося, що доброта лучами бє з його очей, коли відповів:

— Но, а з звідкіля знаєш про те?

Селі відітхнула. Завжди, коли тільки потребувала його помочі — поміч та зявлялася. Обіймив її руками і обоє пішли сходами на гору, де ждав на них високий, стрункий, старий чоловік.

— Карльтен, мій ти бідаку! Не будеш хотів виходити поновно!

А хто би там звертав увагу на такий малий дощ? — відповів зять рішучим голосом. Думаю, що якраз в такий вечір найкраще є вийти кудись для розривки.

Якщо би ви могли бачити обличчя батька в тій хвилі!

— Що я чую? продовжав Карльтен — є два злишні білєти? Мушу скинути з себе той черевик, бо він мене замордує? Таксівки очевидно нема. Зараз все уряджу. Будь спокійна Селі, не піду пішки — не міг би я йти. .

Перервав, не могучи зловити віддиху, бо Карлі і Мейзі кинулися до нього на привитання.

— Но, діти — дайте спокій татусеві. Мушу йти до телєфону.

— Телєфон зіпсутий — охнула Селі.

— Вже направлений. Прошу Мавнтейн 16—70. Гальо,.. Чи то пан С. К. Ввотс? Слухай, Скватті... говорить голова United Goldfich Creamery Association. Так, я думав, що пізнаєш мене по голосі. Пані дому все ще неприсутна? Що робите нині вечером, ти і твій брат? Думав я, що ні... Є така справа: чи ваш самохід може нині приїхати до нашого дому, а опісля на стацію до потягу 7·30? Добре! Їдемо до театру. Полковник фундує, є два білєти до відступлення... Полковник є ґрафом, щоб ти знав... ага. Так, дощ падає... Хочемо висісти на Арарат. Чи ти і Джім маєте охоту? Питаюся про те з причини самоходу, розумієш?... Селі є перестрашена. Що говориш? Завезете нас просто до міста? О, то забагато! Но, добре, будемо ждати.

Відвернувся до жінки і сказав:

— Менше про обід, одинока річ, котрої бажаю — то перебратися і випарити ноги.

Вечір вдався надзвичайно. Не тільки длятого, що веселі знайомі завезли всіх самоходом просто до міста, що грали „Рана мого серця“, що батько, любий батько, аж яснів від радости, сидів поміж Селі і Карльтеном і пильнував, щоби жадна подробиця гри не уйшла їх уваги — але длятого, що кромі всього було ще глибоке внутрішнє вдоволення і велика гармонія, яку могли

зауважити навіть люди, невтаємничені в причини такого настрою.

А що до вечері в „Бамбуля"... Але пощо входити в подробиці? Полковник ніколи нічого не робив тільки до половини. Як висловився Джім: — „Ох, мій дорогий! То було їдження"! — Селі робилося сумно, коли пригадала собі Елін, яка стояла біля паркану і дивилася на відїзд товариства, але старалася здусити в собі то почування. Елін повинна мати научку.

По повороті до дому — через цілу дорогу всі хором співали, а бас батька зливався з голосами молоді — Селі склонила голову на грудь мужа і промовила:

— Не знаю, як ти то робиш, але ще ані разу не зробив ти мені розчарування.

— То є направду велика думка! — відповів муж і, пригортаючи з ніжністю свою дружину, пестощами висловив те, чого не доповів словами:

— І ніколи не зроблю!

(Переклав П. Іс.)

Петро Коструба.

Патріотизм землі.

(Нові мотиви у творах Василя Стефаника).

Воєнна хуртовина, що рокотом гарматніх громів перелетіла по наших землях, найшла широкий відгомін у літературній творчості. Від перших поезій Пресової Кватири У. С. С., аж до найновіших повістей останнього року, скрізь находимо мотиви, сяк чи так звязані з воєнними подіями.

Не бракує їх і в Стефаника.

Автор, що так пильно прислухувався до всіх голосів людської душі, не міг не доторкнутися тих глубоких перемін, які викликала у психіці галицього селянства світова й визвольна війна, так як і не міг поминути мовчанкою нової гекатомби терпіння, яку вона з собою принесла. Вразливе око обсерватора нотує факти, а творчий дух поета перетвюрює їх у безсмертні картини.

Так повстали нариси збірки „Земля".

Залишився в них автор вірним своїй методі творення. Як в давніших його писаннях, видимо тут у мініятюрних образках

представлені духові переживання людини, схоплені з фотографічною просто вірністю й майже різьбарською плястикою. Як і досі, находимо той строго відмірений стиль, що ніколи ніодного зайвого слова не кине. І той суворий реалізм у відтворенні життя, що межує з песимізмом натуралізму.

Той реалізм проглядає і з „*Діточої пригоди*", і з „*Пістунки*" і з „*Синів*", пробивається в зазначенні конфлікту світоглядів *діда Гриця* й його дітей, і загалом у змалюванні психіки дієвих осіб із повною життєвою правдою — без тіні ідеалізації. Але при повному бракові *ідеалізації* — ціла збірка пронизана одною великою *ідеєю*, що ярко відріжнює її від плодів безідейного натуралізму.

Ця ідея, що золотою ниткою тягнеться через нариси „*Вона — земля*", „*Марія*", „*Сини*", аж до „*Діда Гриця*" — це патріотизм. Не відірвана від землі, привязана до зверхніх акцесорій національна романтика, але вирослий із землі й цупко закорінений у землі патріотизм.

> „Послідний раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. Тату, каже, тепер ідемо воювати за Україну. — За яку Україну? — А він підоймив шаблев *груду землі* тай каже: *Оце Україна*, а тут — і справив шаблев у груди — отут її кров; *землю нашу ідем від ворога відбирати*". [1])

Цей простий і ясний арґумент промовив просто до серця неосвіченого батька-селянина, бо він почув у ньому те, що йому було найближче духом: *голос землі:*

> „Як та його шабля блиснула тай мене засліпила. Сину, кажу, та є ще в мене менший від тебе, Іван, бери і єго на це діло; він дужий, *най вас обох закопаю у цу нашу землю, аби воріг з цего коріня її не виторгав у свій бік*".
>
> („*Сини*").

І коли Максим раз порозумів потребу жертви для землі в нього не стало місця на ніякі дальші вагання. Простолінійний і твердий, якби викутий із одного кусня криці, Максим привик ходити простою дорогою, без закрутів, але й без вороття. Тож те саме поручає синам, коли їх у бій виправляє:

> „А як я їх скидав на колії, том сказав: Андрію, Іване, *взад не йдіть,* за мене памятайте".

І сам він, навіть думкою, ніколи „не піде взад", не пожаліє тієї найбільшої жертви, яку зложив на вівтарі рідної землі. Його

---

[1]) Підчеркнення всюди мої. П. К.

мука душевна зазначилася лише в його поведінці на-зовні: відколи втратив обох синів, Максим завжди галасував, лютився і кричав, скрізь: на полі й у селі, на коней, на людей — і на себе самого. Але не видимо ніякого психічного заломлення, ніякого жалування сповненого вчинку. Зосталось лише терпіння, з яким дужається цілий час залізний Максим, і горда свідомість вартости принесеної пожертви:

„Він зварив кулешу, убрав білу сорочку, повечеряв і затих. Потім прикляк до землі і молився:
— А ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; ти з своїм сином по середині, а коло тебе Андрій та Іван по боках... *Ти дала сина одного, а я двох*".

Цей образ батьківського терпіння доповнює новеля „*Марія*", що змальовує переживання матері з того самого приводу. Марію, селянку, що при байдужому становищі чоловіка вивчила „своєю головою" трьох синів, захопила війна.

„А як настала війна. То оба старші зараз зачали збиратися — а найменший не хотів лишитися. Лагодила їх цілу ніч у дорогу, затикала кулаками рот, аби їх не побудити. А як начало світати, на зорях, як побачила їх, що сплять супокійно, то й сама заспокоїлася. Сіла біля них у головах, гляділа на них тихенько від зорі до сходу сонця і — в той час посивіла".

Але Марія — жінка. Вона не має й не може мати такої гранітної сили, як Максим у „Синах". Тож, мимо зрозуміння потреби пожертвування, в її душі родиться конфлікт: материнська любов бунтується проти тієї України, що забирає її діти, вона хоче лишити собі бодай одного, бодай найменшого:

„Що крок ступила, то все надіялася, що котрийсь зі старших обернеться до неї й скаже:
— Мамо, лишаємо тобі найменшого на поміч і потіху".

А коли ніодин не сказав того слова, сива стерня придорожна підшепнула Марії злочинну думку:

— „Таж вони зреклися тебе; паничі забули мужичку...
Гірка капелька просякла з її серця і втроїла її відразу.
...Виймила з рукава ніж і сказала: найменший, Дмитро най лишиться, а ні, то закопаю зараз у себе ніж. Сказала се і сейчас зрозуміла, що перетяла тим ножем світ на двоє: на одній половині лишилася сама, а на другій — сини тікають геть від неї... І впала".

Але згодом, коли пробудилася з безтями, вона зрозуміла, що вона не в праві, що якесь вище право було на боці синів.

Вона зривається, щоби направити заподіяне, і кличе наймолодшого, що залишився біля зомлілої:

— „Біжім, синку, за ними, абим їх здогонила, най мені дурній мужичці простять. Я не знала добре, я невинна, що моя голова здуріла, як тота Україна забирає мені діти“...

І тут, mutatis mutandis, находимо те саме поставлення справи, що в „Синах“. Інша обстановка, інший відтінок терпіння, але вирішення проблєми те саме: спір із материнською любовою виграє — Україна.

Не інакше становище займає й *„Дід Гриць“*.

Дід Гриць — не сучасного покоління постать. Оглухлий, присліплий, сучасник Франка й Павлика — жиє тепер лише споминами того гуртування до боротьби за народнє право, яке переживав під їх проводом. Відчужений від дітей, що потонули в буденщині, він тими споминами розгрівав молодечі душі внуків, запалював їх тим вогнем, якого грань тліла ще на дні душі діда. А як прийшла війна, то „... всі... яких ми вігодували і що їх Франко навчив, зробили одну коменду українську, а коменда каже, має бути Україна“. Тай тоді:

— „Внуки пішли, а я ще і внуку відпровадив, аби в шпиталях ходила за хорими. Ані одно не вернуло. Стара здуріла, мене лихословила, Україну проклинала. Ходив ти, каже, ціле житє по вічах тай діти заказив, тай пустив їх стрімголов. А діти нібито нічого не кажуть, обминають, що я кости їх дітий порозкидав, по всему світу“.

І сидить дід Гриць самотний, дивиться на світ довкола себе — і все розуміє. Розуміє він і вибухи розпуки своєї жінки й мовчазний докір синів, що втратили своїх дітей. Він це все розуміє й оправдує, але про те він має непорушну свідомість правильности власного становища. Бо коли згадує той час, коли „була Україна“, то каже: *„Хто цего часу в нас не видів, тому Бог, видко, ласки не вділив“*.

Лише тривожить діда думка про майбутнє: „...боюси, що як вже буде по мині, то мої діти пообдирають стіни, та Шевченка, та Франка, та всіх наших, вони повикидають на під. Вони їм діти помордували, вони на них дивитися не годні... Цей малий внук, він би ще пошьинував моїх приятелів, але де йому ще до сили“.

І щоби захоронити свої святощі від знищення, дід Гриць лишає заповіт:

— То як мої діти не схотіли би пошьинувати *моїх святих* [1]) то купіт шкірєну шкатулу та покладьте їх мені

[1]) Це підчеркнення від автора.

на грудь. Кажуть, що *шкіра не гниє віками.* Та ще одну просьбу маю. Лишаю букату поля на кого вже ви тепер скажете, аби, як будут згортати кістки наших стрільців у купи, то аби і за мене хто там згорнув кілька лопат. Але високо, *бо на тих костях зацвите наша земля*".

У цьому реалістичному малюнку ще й зачеплена *проблєма поколінь.* Живуть разом представники їх трьох: діди, батьки і внуки. Дід Гриць — представник вимираючих дідів, що переховали національну традицію й передають її внукам. Його сини — це сучасне старше покоління: їх душі заломилися під тиском воєнного лихоліття й родинних траґедій -- і вони, знеохочені, дбають лише про виживлення себе й тих дітей, що ще їм залишилися. Третіх тут репрезентує малий унук діда Гриця: вони неторкнені черваком зневіри, плекатимуть залишену дідами традицію, пошанують їх святощі, а коли прийде слушний час — піднімуться до чину.

Оце декілька нових мотивів у Стефаниковій творчості. Не залишаючи давної маніри, у таких самих, до останніх границь можливо стиснених коротких нарисах, де з кожного речення бухає ціла повість, письменник показує нам нові форми психічних переживань, розкриває нові сторінки душі українсько селянина. І ці нариси звязує одною ідеєю, даючи нам приміри справжнього патріотизму, на яких стільки разів в останніх роках здобулося українське селянство. Не патріотизму пози, але патріотизму жертви, не патріотизму фрази, але патріотизму чину. І ця ідея, це ще один самоцвіт, докинений Стефаником до тих жемчугів, якими він уже збагатив був скарбницю української літератури.

А подає нам поет те все багацтво у простій і безпретенсіональній формі, але з питомою йому силою експресії. Його прості речення немов обухом бють по голові — промовляють до серця сильніше від найдобірнішого патосу.

В. Юрченко.[1])

Система більшовицької аґітації та пропаґанди.

На радянщині дуже поширеним є твердження, що більшовицька влада тримається на ГПУ й агітації. Це — глибока й безперечна правда в обох випадках. ҐПУ вславилося нечуваним у світі й історії крівавим терором, що вбив усякі пориви мас до свободи, а аґітація й пропаганда задурманює несвідому частину бідноти й робітництва, не даючи їй змоги оцінити дійсний стан речей та зробити правдивий і належний висновок.

Ні одна в світі держава не скористала так з засобів агітації й пропаганди, як більшовики. Вони її зробили велитенським знаряддям державно-політичного впливу й поступу. Не будь агітації — цього морального батога - побудника, цього освіжаючого й підносячого току, — комуністи давно вже розклалися б у великих непосильних труднощах хронічної матеріяльної кризи та ідеольогічних розбіжностей; навіть у найбільших ентузіястів —борців соціялістичного ладу розбився б запал об мури сірих буднів — всезагальних злиднів, щораз маліючого пайка та зростаючих стогонів-проклонів мас. Але дійсність притушовується, підсолоджується й підноситься пишними словами, овіяними надією на золоте завтра, на розкішне майбутнє „соціялістичного раю". І тут аґітація й пропаґанда всім комплєксом свойого адміністративно-державного впливу справляє ґеніяльну ролю облудника: одним — сміливішим вона зціплює язика, стаючи сама референтом-інформатором подій дня; других деморалізує, знеохочує до державно-громадського життя; третіх — менше свідомих, тих, що без опору й власного критерія йдуть „за чужим розумом", спокушає „майбутнім раєм", „прекрасною ідеєю" й кидає їх в обійми диктатури, в лави активних поборників соціялізму.

Не диво, чому комуністи оцінюють аґітацію й пропаґанду не як побічну інтелєктуально-культурну ділянку та другорядну функцію, а як важливий і невідмінний чинник у структурі всього радянського апарату, рівновартісний з найсеріознішими організаційно-оперативними й виробничими завданнями, як плян пятирічки, питання індустріялізації, колєктивізації та інше і навіть більше: де не можна зреалізувати матеріяльно-виробничих плянів-намірів,

[1]) Автором цієї статті є автор відомої недавно виданої книжки „Шляхами на Соловки", очевидець більшовицького раю, колись більшовицький працівник саме в обговорюваних ним ділянках: агітації й пропаганді.

там комуністи намагаються розвинути аґітаційні операції, щоб розбурхати й нахилити настрої-уподобання мас до новопоставленої справи.

Аґітаційна робота більшовиків іде в двох напрямках: з одного боку обслужити потреби дня, ознайомити масу з буденною роботою й витворити прихильні настрої до неї; з другого — прищепити масі більшовизм, поглибити соціялістичну ідею та виховати громадянина-комуніста. Ці два моменти у більшовиків виступають під назвою агітації й пропаґанди. Прибрані в трівкі форми, переводжені від імени уряду, вони послугуються найріжноманітнішими силами й заходами орґанізаційно-матеріяльними й методичними.

Замітна перш над усе є сума асиґнувань на аґітацію й пропаґанду. Незважаючи на матеріяльно-бюджетову скруту, більшовики дають на цю справу безперечно й незрівняно більші суми, як будь-яка інша багата й високо-культурна країна. Асиґнування з кожним роком ростуть, мобілізуючи всякий зайвий державний та громадський гріш. Кожна установа, підприємство, завод, товариство, при укладанню свойого річного бюджету, виділяють не менше 10% на культроботу (це зн. на пропаґанду). В державному бюджеті в 28—29 році асиґнування на аґіатцію офіційно виносили 600 міліонів карбов. (14% всього держ. бюджету). Ця сума значно збільшується, коли до неї додати всілякі позабюджетові асигнування: на численні непередбачені плянами державні курси, зїзди, кампанії, на видавання ріжних брошур, метод - листів, відозв, плякатів, культурне самообкладання, місячники, допомоги, членські вкладки (кожен член спілки, урядовець мусить бути членом культосвітньої организації й платити членські вкладки), законні відраховання 1½% від платні на культфонд, періодичні стягнення (навіть тоді, як люди женяться, їдуть залізницею, наймають робітника, купують річ — плати на культфонд). Все асигноване, пожертвуване, відраховане й вициганене — становить копійку кругленьку. Якже додати жахливо велитенські суми на закордонну пропаґанду, на видавання тьми ріжних ніким нечитаних рептильок, журналів, аґітаційних агентів, осередків, ріжних делєгацій, представництв на закордонному дипльоматичному „поприще“,—то дуже ймовірним є, що ввесь кількаміліярдовий сільський податок разом з ліцитованими селянськими ряднами, єдиною корівкою та останньою одежиною йде на аґітацію й пропаґанду.

Органи аґітації й пропаґанди мають у свойому розпоря-

дженні великий і добре сконсоліцований апарат. Його структура уложена так, що, починаючи від Москви аж до села, хутірця, підприємства, всяка комуністична директива має ґарантовану змогу до точної й пильної реалізації. Агітація й пропаганда провадиться від імені партії та переважно її силами. Деж вона не має свойого безпосереднього впливу (нема партійного осередку — партосередку), ці функції передаються радянсько-громадському апаратові. При ЦКІ, ВКП та при ЦК КП(б) є агітаційно-прапаґандивні відділи (агітпропвідділи). Вони керують всією аґітаційною та політично-освітньою (політосвітньою) роботою — безпосередньо серед партійних орґанізацій та через органи Наркомосу (народній комісаріят освіти) політосвітньою роботою серед безпартійних мас. Від них ідуть окрагітпропи (окружні), райаґітпропи (районові відділи) та сільські аґітпропорґанізатори. Така сама система орґанізації агітпропроботи в комсомольських осередках, що у всьму й суворо підлягають директивам партійних аґітпропів.

Радянсько-громадський політосвітній апарат збудований строго в централістичний спосіб. Завжди контрольований і в усьому залежний від партійних агітпропвідділів, він виконує аґітаційні завдання не гірше, як партійний апарат. Структура державно-громадських політосвітніх орґанізацій така: Главполітпросвєт (Москва), Головполітосвіта (Харків), Окрполітосвіти при Округових Наросвітах (відділах народньої освіти), райполітосвіти, сільські сельбуди (селянські будинки) в більших селах, хати-читальні в менших селах, червоні кутки на віддалених околицях села, по хуторах та клюби на підприємствах і в містах. По лінії робітничо-професійних та службових орґанізацій структура політосвітніх закладів така: культвідділ при ВЦСПС (всесоюзна центральна рада-совєт професійних спілок), культвідділ при ВУРПС (всеукраїнська рада профспілок), культвідділи при ОРПС (окружних радах профспілок) та філіях окремих спілок, райкульткомісії при Райкомах (районових комітетах); клюби при більших підприємствах та червоні проф-кутки при менших підприємствах.

Апарат культосвітніх орґанізацій створено так, що нема ніякої межі між поняттям громадського і державного урядування. З центру до району вони цілком державні, а в селі й на підприємстві для ока маси мішані й плутані: на селі є сельбуд, хата-читальня, червоний куток — а поруч них культсекція сільради (сільського уряду); на підприємстві є клюб — а нарівні з ним культ-бюро партосередку. Ще й досі комуністи не сказали тут твердого слова: чи сільрада є повновласний хазяїн сельбуду

— за статутом громадської і незалежної організації, чи сельбуд сільраді зовсім не підлягає; чи клюб є суспільна культосвітня організація — чи це лише арена для комуністичних агітаторів. В управі клюбів та сельбудів застережено оригінальний „громадсько-демократичний“ принцип: рада клюбу й сельбуду вибирається з членів (правда, під пильним нажимом партосередків), а завідувача — фактичного й платного керівника громадською організацією призначає райінспектор політосвіти; дуже часто цей надісланий господар буває з іншої нації, не знає культурних нахилів та потреб села і чинить лише так, як наказує йому районове начальство.

Слід підмітити, що більшовики вміють створити потрібний собі апарат. На відповідальних політосвітніх посадах у них сидять тільки комуністи: агітацію й пропаганду вони оцінюють як дуже відповідальну, кваліфіковану роботу й підбирають на неї кращих своїх працівників; грамотна політично (в марксівському, звичайно, комуністичному дусі) особа, добрий оратор, мітінгант — це шановні радянські професіонали, що мають славу, почот і добрі гроші. Радянські пропагандисти — це своєрідні „червоні апостоли“ в містах та „радянські дячки“ по селах. Матеріяльний стан пропагандистів з кожним роком поліпшується: платня сільського комсомольця, що, крім „азбуки комунізму та політмінімуму“, нічого не читав, а має два-три роки початкової школи та добре клепаний на радянському ковалі язик, — його платня перевищує утримання кваліфікованого вчителя. Такому „хльосткому на слові“ комсомольцеві стелиться буйний шлях карієри: його пошлють на кількамісячні курси, насталять верткий язичок матеріялізмами, діялектиками, опортунізмами та іншими модно-радянськими ізмами, і з нього вийде патентований професіонал — пропагандист, що сіятиме зерно комунізму та проповідуватиме соціялістичну культуру з округової, а далі й з центральної трибуни.

Крім сталого апарату, що провадить постійну працю серед організованих територіяльно та неорганізованих мас, комуністи ведуть ще й часову, епізодичну пропаганду, як політосвітні тижневики, місячники, кампанії культоглядів легких кавалєрій, культзмички, „переклички“ та культшефства. Особливо розвинуте останнє. Більшовики не задоволяються пляновою апаратною роботою. Вони вигадують ударні прийоми, кидаючи агітаційні сили в нові умови, і вносять елєменти змагання, запозичень, культурного взаємовпливу. Завод, партійний осередок, чи профспілка бере культшефство над якимсь селом; міцніший сельбу-

динок стає культурним шефом над бідною матеріяльно й на культурні сили хатою — читальнею; відкривається, прим. нова хата-читальня чи сельбуд; запрошують ініціятори почесним членом якусь фабрику, товариство, спілку чи особу (завідувача, голову чи взагалі відповідального комісаря). Запрошений почесний член, ради слави й обовязку, приїжджає, привозить, звичайно, подарунок, наговорить силу соціялізмів і візьме на свої комісарські плечі відповідальність за хату-читальню. Індивідуальне культшефство — це велика приваба комуністичного самозадоволення й ознака самопожертви та участи на фронті „культурної революції". Тому шеф старається з усіх сил „поставити на ноги" свою хату-читальню. Він підтримує її матеріяльно, закупляє книжки, навідується сам, накручує управу, а ці раді старатись, щоб не червоніти перед почесним. Часто колєктивні шефи приїжджають на село цілими бригадами: дарують селу бібліотеки, часом кіно-апарат, зразкову стінґазету, гроші на „культнужди", зате ж накрутять управу хати-читальні та поставлять перед нею „культвимоги": і церкву закрити, і колєктив орґанізувати, і податок на 100% виконати, і ще цілу низку інших. Нагудуть не менше й селу, бо на зборах виступає 10 — 20 промовців на найріжноманітніші „соціялістичні" теми. Запальні оратори не знають села, не бачать його злиднів, бють лише на темноту сільську ти рекомендують заходи за рецептом партійних постанов, за фанатичними розписуваннями з літератури та з засади власних „пролєтарських міркувань".

Вся культробота на радянщині є по суті аґітація й пропаґанда комунізму. Самі більшовики називають її політосвітою. Але другого елєменту — освітнього в ній дуже мало. Зміст роботи клюбів, сельбудів пересякнутий суворо політичним духом: на першому місці завжди й усюди стоїть політика, політ-гурток, політичні реферати, політичні події тижня. Від неї починається, нею й закінчується, про щоб не говорилось: чи про походження людини, чи про спортові вправи, при про посадку помідор. Керівники аґітпропів та політосвіти ставлять вимогу: кожний громадянин повинен бути політично письменний, свідомий марксист, а керівники політосвітніх установ та радянський актив має бути мужем—політиком, інструктором, аґентом влади й партії. Пропаґанду в масу, бамбардувати її щоденними завданнями, вбивати їй у голову, у побутову поведінку комуністичні погляди, ідеольоґію, соціялістичне розуміння — такі кличі лунають в політосвітній праці вже кілька літ. Один з визначних народніх комісарів Укра-

їни Затонський на всеукраїнському зїзді політосвітніх робітників 1928. р. повчав округових керівників політосвіти: „Треба усилити пропаганду соціялізму рішуче на всіх ділянках, на кожному кроці; треба ефективними заходами пропаґанди, фактами, числами, образами тягнути селянина до соціялізму; треба його переконати, що за соціялістичного ладу навіть свиня буде рясніше пороситись, а соціялістична курка нестиме частіше й більші яйця, як курка буржуазна“. З такою настановкою і без жадних відступлень провадиться політосвітня праця.

Слід підкреслити, що вона визначається строгою пляновістю й ударністю. Більшовики взагалі добрі плянізатори. В той час, як 90% їхніх виробничих плянів провалюються, в агітації й пропаганді навпаки — удається найбільше. Складання квартальних плянів пропаґанди та місячних калєндаризованих увійшло в більшовицьку практику від партійного центру до сільського партосередку. Ще за місяць наперед Москва друкує, що за наступний квартал треба „популяризувати, поглибити, висвітлити серед активу, маси партійної, безпартійної, жінок, молоді, в гуртках, школах, на загальних зборах“. Вищі директиви деталізується й льокалізується в Харкові і розписується по округах. Ці в свою черґу надсилають до агітпропів Райпарткомів, а останні надсилають докладні завдання сільським партосередкам, а разом з Райінспектором політосвіти подають пляни сельбудам та хатамчитальням, червоним куткам і клюбам.

В плянах розмежовується завдання постійні, епізодичнокампанійські й поточно-агітаційні, календарні революційні свята та інш. В них зазначується конкретно, які проробити кампанії (прим. з господарського податку, зїзд партійний чи радянський, плян індустріялізації), улаштувати свята, збори, засідання, а на них прочитати доповіді, лєкції, реферати (подається теми), перевести політсуд (дається тему зміст), похід, виставу і т. інш.

Методика політосвітньої роботи поставлена досить добре. При округових та центральних політосвітніх установах існують методичні кабінети (ляборраторії), де студіюють теоретично й практично питання агітації й пропаґанди, вишукують найкращих форм, метод та методичної техніки в політосвітній роботі. Кабінети розробляють методичні вказівки, методлисти, якнайкраще переводити окремі форми роботи. До квартальних плянів та місячних завжди додається методвказівки як порадник до реалізації плянів. На цю писанину витрачується ризи паперу, не шкодується коштів. І не надаремно: сільський, ледви письменний

комсомолець чи батрачок, перечитавши кілька раз прислані обширні тези до доповіді про індустрілізацію чи правий опортунізм у партії, або II інтернаціонал, здолає виконати бодай на 10% припис і цілу годину атакувати слухачів агітаційними рецептами. Він може усвідомити найтрудніші точки организації масової демонстрації, чи карнавалу, або живої газети. Квартальні пляни підкріплюється додатковими, непередбаченими в плянах, інструкціями та циркулярами. В них освітлюється чергові події, що заслуговують на масову популяризацію: важлива нарада в окрузі, досягнення в якійсь ділянці, світова подія, приїзд відповідального комісаря, важлива новина і т. інш. Треба зазначити, що радянський агітаційний апарат вміло й своєчасно підхоплює важливіші події і накидає їх масам у такому дусі, як того хочуть комуністи. Всяка подія, пройшовши через агітаційний фільтр комуністів, стає відома радянському активові. Найтемніший на селі знає, де радянське, а де вороже її трактування. Про останнє доповідає ГПУ: через те антирадянська публична агітація, навіть у вузенькому гуртку, — неможливе на радянщині явище.

В. Липинський

Коли і як етнічна ґрупа стає нацією і перестає нею бути.

Вже майже від року ведеться в нас дискусія про початки укр. нації, яка в останньому часі знову загострюється. — Новочасні фільософи твердять, що більшість людських дискусій полягає на непорозумінню, саме, що дискутанти що іншого розуміють під даними назвами та надають поодиноким поняттям інший зміст. Длятого належить його устійнити на самім початку дискусії. — Здається, подібний випадок заходить і в згаданій полємиці. Часто в ній змішується та уживається в ріжних значіннях слова: „нація“, „народ“, „етнічна група, племя, маси“ і т. д. На нашу думку в тій дискусії в першу міру належить докладно очеркнути зміст поняття „нація“ і найти критерій, що відріжняє націю від етнічної групи. Шукаючи за очеркненням того поняття, находимо його може найліпше і найбільш науково сформулованим в „Листах до бр. хліб.“, що осьтут за дозволом Шановн. Автора передаємо (гл. стр. 129—140, лист 7—11. III част.

7. Коли, бажаючи пізнати методи політичної організації державно-національних рухів, приглянемося до життя людських громад, то побачимо, що існування якогось колєктиву з певними ознаками окремішности, як відмінна розговірна мова, інший тип, характер, звичаї і т. д., ще не означає його національної

індивідуальности. Ця індивідуальність, тобто національна, а не етнографічна, чи провінціональна окремішність, це продукт історичного процесу соціяльного життя даного колєктиву — це твір, формація історії, як кажуть одноголосно всі дослідники національного питання.

Алеж творами історії являються всі взагалі форми людського співжиття, яких поза питанням часу помислити не можна. Твором і формацією історії єсть не тільки нація, але й політична партія, професіональна спілка, співоче чи наукове товариство і т. д. Мало того — твором історії єсть однаково як і те, що єднає людей, так і те, що їх розєднує, — однаково, як народження, життя і розвиток нації, так і її руїна, занепад і смерть.

І коли під поняттям нації розуміти зовсім окремий і індивідуальний, живий і життєздатний, з покоління в покоління переходячий твір людського співжиття, то нація єсть формацією не тільки взагалі історії, а історичного наростання і розвитку серед певного етнічно-відмінного людського колєктиву іменно конструктивних, а не деструктивних, іменно організуючих, а не руйнуючих політичних вартостей. Витворювання і здійснювання оцих політичних конструктивних вартостей — починаючи від якоїсь політичної організації, обєднаної одною національно-політичною ідеєю і кінчаючи найвищою формою національної організації: національною державою — має на меті усвідомити і зорганізувати даний людський колєктив, звязаний механічно певними врodженими йому рисами подібности і одним стихійним іраціональним хотінням, в одну органічну, свідому себе цілість, що вже свідомо бореться за своє існування, за свій розвиток, за здійснення свого вже усвідомленого спільного національного хотіння.

Доки такий людський колєктив фізично існує і доки він на підставі оцієї вродженої йому зовнішньої подібности, на яку складається звичайно розговірна мова, спільна територія, зближений фізичний тип, характер і т. д., розвиває в собі свої власні індивідуальні обєднуючі й організуючі політичні вартости — доти існує, живе і розвивається нація. Коли ж колєктив фізично гине, або перестає розвивати й укріпляти в собі оці свої окремі обєднуючі й організуючі його для цілей самозбереження і розвитку політичні вартости, то нація розкладається, гине, перестає яко нація існувати.

Хто і як в данім етнічно відміннім колєктиві і на даній території, яку цей колєктив займає, веде перед в процесі його орга-

нізації й обєднання? Хто і як творить в ньому вищі громадські національно-конструктивні вартости? Хто і як, кажучи образно, відограє в ньому ролю дріжджів, на яких пасивне етнографічне тісто того колєктиву росте і перетворюється в активну націю?

Бо що це не робиться автоматично, в силу якогось обовязуючого всіх людей „наукового соціяльного закону“, найкращим доказом служить те, що одні етнічно відмінні колєктиви, посідаючи свій окремий характер, тип, територію, окрему розговірну мову (напр. провансальці, бретонці, шотляндці, ріжні германські племена, кашуби і т. д.), націями не стали, а інші такіж етнічно відмінні колєктиви в собі прикмети окремої індивідуальної нації розвинули. Значить, не етнографічна маса, яко така, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі, автоматично, націю, а творить націю якась активна група людей серед цієї етнографічної маси, група, що веде серед неї перед в розвитку обєднуючих, організуючих, будуючих націю політичних вартостей.

Що така група, чи такі групи людей в кожній нації дійсно існують, це ми побачимо, коли уважно глянемо на життя націй. В кожній з них є більша або менша, така або — в залежности од історичної епохи та відмінних умов існування — інша група людей, що кермує нацією, стоючи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартости, які потім присвоює собі ціла нація, і якими ця нація живе і держиться. Хто вони ці „Божії люди“ нації? Які їх зовнішні і внутрішні прикмети? Яка їх історична еволюція? Яких метод вживають вони для здійснення своїх цілей? — ось ряд питань, що від них „одмахнутися“ не вільно тому, кому дійсно дорога справа буття чи не буття власної нації; тому, хто в поті чола хоче знайти вихід з тієї руїни, в якій його нація опинилася...

Щоб не вживати довгих окреслень, назовім ці групи людей „національною аристократією“. Цей термін я вважаю кращим від інших, бо він в первіснім своїм значінню власне цих, з точки погляду завдань обєднання й організації, найкращих людей означав. Пізніше його стали вживати для означення родової аристократії, в протилежність до аристократії не родової. Але як родова аристократія, тобто нащадки аристократії, бувають неподібними до своїх предків і в процесі проводу й організування націй, якому ці предки служили, не відограють іноді ніякої ролі, так знов „безродні“ організатори і правителі націй, коли вони

дійсно виконують оце вічне аристократичне завдання, стають новою аристократією, предками нової національної аристократії.

Отже підкреслюю, що тут і завжди, вживаю слово аристократія не в тім насмішкуватім значінню, яке надає йому сучасна інтелігентська демократія, не для означення нащадків тієї чи іншої посідаючої свою історію верстви (яку зрештою все можна і слід називати її власним іменем: шляхта, козацтво, патриції, лицарство, самураї і т. д.), а в значінню первісному того слова, так би мовити в його значінню граматичному, для означення тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманичами нації.

Рішаючим тут єсть факт, що ці люди стоять в даний момент на чолі нації, що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе росте і розвивається. Значить ці люди серед своєї нації найкращі, без огляду на це, чи в порівнанні з аристократією інших націй, вони стоять на вищій чи нищій степені цивілізаційного, морального і політичного розвитку. І тому в цім значінню аристократією треба називати і лицарів-феодалів за часів розвитку феодалізму, і двірську французьку шляхту за часів абсолютизму, і офіцерів Наполеона, і пруських „юнкерів“ часів розвитку Германської Імперії, і фінансову буржуазію, що править сучасною Францію чи Америкою, і російську бюрократію часів Петербурзької Імперії, і англійську робітничу аристократію, зорганізовану в англійських робітничих організаціях, яка поруч старої аристократії починає грати все більшу ролю в національному життю Англії. Так само, як аристократією прийшлось би назвати навіть сучасні російські „совнаркоми“, колиб вони не пограбували російську націю, а змогли її зорганізувати і забезпечити їй дальший розвиток, і як предками нової української аристократії стали б сучасні українські інтелігентські соціялісти та демократи, коли б вони своїми республікансько-демократичними політично-організаційними методами зуміли перетворити і зорганізувати українську етнографічну масу в свідому і незалежну націю, колиб вони здатні були стати тим, чим вони хочуть бути: провідниками й організаторами нації, тобто власне національною аристократією...

---

8. Одночасно з процесом організації: конструкції й обєднування в життю кожної нації існує, а в певні історичні моменти

з великою силою вибухає, процес деструкції і розєднування. Суть того деструктивного процесу, як я вже вище зазначив, лежить в противенстві егоїстичних, індивідуальних, безпосередніх інтересів одиниці чи групи одиниць і інтересу посереднього, загального, спільного цілому національному колєктивові. І коли це противенство, ця сутичка індивідуальних і спільних інтересів вирішається в користь спільних інтересів нації, ми бачимо перемогу тєї чи іншої аристократії і слідом за тим дальше життя та розвиток нації. Коли ж беруть верх індивідуальні, егоїстичні інтереси одиниць чи певних груп одиниць і коли ні одна з тих груп не в силі в той чи інший спосіб обєднати націю, тобто стати національною аристократією, ми бачимо занепад нації, іноді її повну руїну і смерть.

Боротьба поміж собою цих двох течій — будуючої і руйнуючої, обєднуючої і розєднуючої — заповняє собою історію всіх націй. І перемога першої чи другої течії, перемога внутрі нації організаторів чи руїнників, витворення національної аристократії чи її винищення — рішає скрізь і завжди про долю нації.

Які причини викликають боротьбу егоїстичних інтересів внутрі нації і при яких умовах ця загрожуюча існуванню націй внутрішня боротьба стає для нації нешкідливою? Іншими словами: що лежить в основі деструктивних процесів внутрі націй і в який спосіб нації поборюють ті деструктивні процеси, витворюючи в своїм розвитку все нову — здатну до нового обєднування і до нової організації нації — національну аристократію?

---

9. Візьмім який небудь момент в історії, коли процес обєднання й організації нації, відповідаючий тогочасним умовам її існування, досяг свого апогею; коли принціп аристократичний святкує перемогу; коли деструктивні течії, загубивши свій руйнуючий і небезпечний розмах, прибрали характер нормального і необхідного внутрішнього ферменту. Візьмім наприклад період якогось „золотого віку“ в історії націй, хоч би період „золотого віку“ французького февдального лицарства.

Національною аристократією тоді власне єсть воно — феодальне лицарство. Воно править нацією, воно стоїть на чолі політичних організаційних форм її громадського життя. Під охороною сили меча феодального лицарства, селяни займають під плуг нові землі, гуртуючись коло нових оборонних замків; міщани і купці в городських мурах займаються промислом і торговлею;

духовенство по монастирях дбає про освіту і культуру нації. І в поняттю законности — в поняттю громадської моралі тодішньої нації — февдальне лицарство має законне право на провід. Це право воно здобуло собі своєю внутрішньою моральною вартістю і чесним виконуванням свого громадянського обовязку оборони й організації нації; сотворенням для своєї нації таких політичних організаційних форм існування, які дають можність нації жити, працювати, рости і розвиватися.

Оце, для тодішніх розуміється умов, спокійне, нормальне і працьовите життя в часах „золотого віку“ панування февдального лицарства сприяє інтенсивному економічному розвиткові нації. Нація розвиває свої технічні засоби для боротьби з природою: свої технічні засоби продукції, а також технічні засоби для боротьби з сусідами: технічні засоби війни, потрібні їй для займання все нових земель і для оборони своєї власної землі і продукції від чужих націй.

Під впливом розвитку тих матеріяльних чинників — розвитку техніки і засобів продукції: отже інтенсифікації хліборобства і промислу, поширення торгівлі; далі розвитку техніки і засобів війни: отже зросту державної та військової організації; врешті під впливом нагромадження в процесі продукції великих багатств — глибоко міняється внутрішнє взаємовідношення громадських сил внутрі нації. Під охороною февдального меча зросло число селянства; зорганізувались в своїх цехах і ґільдіях ремісники і багаті купці; винахід пороху перемінив і ускладнив цілу оборонну систему краю.

В результаті принціп законности і моральности панування февдальної національної аристократії, який був витворився при попередніх технічно нищих умовах матеріяльного існування нації, падає в поняттях нації тоді, коли вона під цим пануванням зросла, збагатилась і перейшла в нові, технічно вищі умови свого матеріяльного існування. Одночасно зменшується внутрішня сила цієї февдальної аристократії. Її методи політичної організації, вироблені при нищій техніці війни і праці, при більше примітивній формі державного й економічного життя, не вистачають вже для зорганізування й опанування вищої техніки і більше складних форм цього життя. Крім того загальне збогачення і більша легкість існування нищать серед значної частини февдального лицарства його первісну войовничість, невибагливість, витрівалість, розвиваючи натомість нахил до ліні, неробства, до пацифізму і мягкотілости. Дальше панування і дальша провідна роля в нації фев-

дального лицарства, в його старих політично-організаційних формах, стають неможливими.

І тут в певний момент зароджується гостра суперечність між дотеперішніми політичними формами обєднання нації, витвореними февдальною національною аристократією, і між тими новими громадськими силами нації, які під пануванням цієї аристократії народились і розвинулись. Стара феодальна аристократія, колись сильна і поважана, тепер, стративши силу і авторитет, стає предметом зненависти і гострих обвинувачень. Зовнішні прояви її сили, які колись вважались зовсім моральними і законними й які служили для обєднання нації, тепер, при її внутрішній безсилості, стають гріхами, що в розумінню опозиціоністів кличуть помсти у Бога; стають актами, що руйнують націю. Егоїстичний інтерес новонароджених і окріпших під пануванням феодальної аристократії соціяльних груп пхає їх на боротьбу зі старою аристократією. Так само егоїстичний інтерес примушує цю стару аристократію захищати свої устарівші методи організації нації, свої, вже для нікого незрозумілі, привілеї. І боротьба між нездатною вже до організації нації старою аристократією і нездатними ще до цієї організації кандидатами на аристокатію нову — загрожує в такі моменти самому існуванню нації, загрожує перемогою внутрішних руїнників, а значить знищенням і упадком нації.

У тих щасливих націй — як скажім, в данім випадку у Франції, де в той момент переміг принціп обєднуючий, аристократичний — цей конфлікт вирішився в той спосіб, що частина старої февдальної аристократії, морально відродившись у внутрішній боротьбі з новими претендентами до влади, пожертвувала во імя своїх традиційних обовязків перед нацією своїми устарілими февдальними правами та привілеями і признала над собою владу, піддержаною новою аристократією, єдиного абсолютного монарха. Супроти персоніфікованого в особі того монарха маєстату нації і держави, ці відроджені останки старої національної аристократії признали себе рівними новій витвореній з визволеного селянства, міщанства і т. д., новій аристократії чиновній. Злившись з цією новою аристократією, вони передали їй свій старий традиційний організаторський досвід і свою стару національну культуру та спричинились до зформування того чиновного дворянства, що в часах „золотого віку“ абсолютизму стало, після упадку февдалізму, новою французькою національною аристократією. Інші нації, які від здегенерованої февдальної олігархії до відповідаючої то-

дішнім матеріяльним умовам свого існування такої або іншої монархії перейти не змогли, — нації, серед яких в цей критичний момент переміг принціп антігромадський, егоїстичний, руйнуючий і які не здатні були витворити нової національної аристократії — заплатили за це своїм упадком і довголітньою руїною, як це сталось наприклад з нацією польською, українською і багатьома іншими.

Те саме бачимо пізніше, коли під впливом централістичних організаційних форм національної аристократії часів французького абсолютизму, виросли під пануванням оцієї нової чиновної аристократії міста, розвинувся промисл і торговля і народилась нова сильна верства промислового і фінансового міщанства та численна верства всякої „разночинной“ інтелігенції, яка вже в бюрократичних державних установах абсолютизму не вміщалась. Дегенерація національної аристократії часів абсолютизму, великий зріст сили міщанства та порив оцієї здеклясованої і безробітньої інтелігенції до захоплення політичної влади — привели вкінці до нової „весни народів“ і панування цієї нової аристократії міщанської. І знову деганерація міщанської аристократії та внутрішній розвал витворених нею ріжних демократичних і парляментарних політично-організаційних форм; заміна „весни народів“ різнею народів, а одночасно відродження під впливом війни прибитого було містами села і поява під впливом розвитку промислу нової верстви організованого робітництва — викликала новий кризіс національної аристократії, який оце тепер в тій чи іншій формі переживає весь цивілізований світ.

Взагалі, який би історичний момент в життю якої небудь нації ми не взяли, все бачимо, що в часах панування тієї чи іншої національної аристократії, *матеріяльний розвиток нації — розвиток її технічних засобів війни і праці — завжди переростає розвиток політичних організаційних форм цієї аристократії*. Це значить, що всяка добра політична організація нації, яка дійсно сприяє матеріяльному розвиткові нації, все остається позаду того розвитку. *В добрім політично-організаційнім устрою відбувається інтенсивний розвиток матеріяльного життя продукційної та воєнної техніки; і під впливом матеріяльного розвитку, політично-організаційний устрій, при якому відбувся цей розвиток, стає недобрим*. Разом з тим недоброю стає і стара національна аристократія, що цей старий добрий політично-організаційний устрій

була сотворила, і нація для опанування та зорганізування вищих форм свого матеріяльного життя, мусить творити аристократію нову. Оце єсть вічне „perpetuum mobile“ людського, громадського, політичного життя; вічна причина деструктивного процесу і боротьби ріжних еґоїстичних інтересів внутрі націй.

---

10. Перше ніж шукати відповіді на питання, в який спосіб нації борються з цим деструктивним внутрішнім політичним процесом, що неминуче слідує за процесом їх економічного розвитку, і в який спосіб витворюють вони все нову, більше здатну аристократію — мусимо окреслити ті матеріяльні і моральні прикмети, що характеризують всяку національну аристократію, без огляду на історичний момент і без огляду на методи, завдяки яким вона повстала.

В постійному рухові громадського життя, в цій людській лявіні, що поділена на ріжні нації котиться в часі, борючись між собою за шматок хліба і добуваючи його тяжкою працею в боротьбі з природою — кожночасна національна аристократія мусить так обєднувати і так орґанізувати свою націю, щоб під її проводом нація мала якнайкращі матеріяльні і моральні умови для перемоги в тяжкій боротьбі за існування.

І тому коли б якась ґрупа людей в нації, претендуючи стати національною аристократією, поставила свою націю в умови боротьби за існування гірші в порівнанні з іншими націями, то така ґрупа людей або згине разом зі своєю нацією, або буде усунена від проводу іншою, більше до проводу здатною ґрупою серед нації, абож коли вона одна тільки серед даного етнічно-відмінного колєктиву репрезентує національну ідеольоґію, то її змете якась чужа національна аристократія, яка оцьому етнічно-відмінному колєктивові забезпечить необхідні кращі матеріяльні і моральні умови в боротьбі за існування й одночасно дасть йому свою національну ідеольоґію, перетворить його на свою націю.

З цієї простої аксіоми, виведеної з очевидних фактів всякого соціяльного життя, ясно, що повсякчасна національна аристократія, для того, щоб змогти виконати як слід і не на жарти свою надзвичайно небезпечну і надзвичайно тяжку організаційну ролю в нації, в умовах повсякчасної і повсюдешної тяжкої боротьби за матеріяльне існування, мусить сама мати матеріяльну силу і то силу більшу, ніж яка небудь інша ґрупа в нації. Це перше.

Друге: використовування кожночасною національною аристократією своєї більшої матеріяльної сили для виконування своїх організаційних національних завдань, мусить мати в розумінню цілої нації законну підставу, мусить відповідати тим поняттям законности і громадської моралі, якими живе в даний історичний момент ціла нація. Іншими словами, кожночасна національна аристократія мусить мати крім матеріяльної сили, ще й моральний авторитет в очах своєї нації.

Без цих двох основних прикмет: матеріяльної сили і морального авторитету — немає і не може бути національної аристократії. А без національної аристократії—без сильних і авторитетних провідників та організаторів нації в її тяжкій боротьбі за існування — немає і не може бути нації.

---

11. Звідки черпає національна аристократія свою силу?

Перш за все зі свого власного стихійного іраціонального хотіння. І тут, як часто при студіюванню ріжних фактів громадського життя, стаємо перед чимось непояснимим. Чому в одних людей єсть ота воля до організування, до громадської творчости до проводу, до звязаного з ним риску, до жертви для громади, до влади і до сили — а в інших цієї волі нема? Чому в одних людей оця стихійна воля до влади „ставить нівощо розкоші, покой, користи, інтрати і всі привати" — як каже відома характеристика Богдана Хмельницького — а знов інші бажають тільки особистого спокою, бажають тільки, щоб ними добре правили, дали їм добру соціяльно-політичну організацію, в якій могли б собі спокійно жити і працювати? Відповіді на ці питання знайти не можна. Отже констатуймо лише самі факти.

Перший факт: в кожній нації єсть елєменти політично пасивні й елєменти політично активні, або кажучи іншими словами: єсть люди вдачі войовничої, лицарської і люди вдачі пацифістичної, обивательської*). Другий факт: без стихійної волі до

*) Ці останні теж часто, не зважаючи на свою пацифістичну вдачу, простягають руки до політичного панування. Але це буває тільки в таких історичних моментах, коли до влади і панування можна дійти не рискуючи своїм життям, і коли для „політики" не тільки не треба жертвувати, але можна з неї прожити і на ній добре заробити. Цілий демократичний метод організації національної аристократії за допомогою виборів і преси — словесної агітації й анонімних писань — власне збудований на цьому бажанню таких пацифістичних елєментів, які за ліниві до економічної продукційної творчої праці, зробити „політичну карієру", тобто без праці, без потрібної для інших занять технічної підготовки і без всякого риску, пролізти в правителі нації та, плещучи язиком на тій чи іншій публичній трибуні і покриваючись „посольською недоторканістю", вдавати лицаря, що ділом і риском бореться за свої ідеали.

влади до сили, до риску, до саможертви, до панування — не може повстати серед нації національна аристократія. Тому між іншим, такі етнічно відмінні колєктиви, серед яких активні вовойовничі, лицарські елєменти — зі стихійною волею до влади, і здатністю до саможертви для своїх політичних ідеалів — слабі, не добре зорганізовані і нечисленні, все мусять опинитись в залежности од чужих національних аристократій. І чесні та патріотичні, але пацифістичні обиваталі, які серед таких етнічно відмінних колєктивів навіть щиро захоплюються справами рідного краю, не спасуть своїх земляків од підданчої волі національно недорозвинених „провінціялів“ доти, доки серед них не появляться оці войовничі лицарські елєменти, здатні конкурувати і боротись за владу з пануючою чужою національною аристократією...

Отже без такої стихійної волі до влади і сили, без політичної активности, без психольоґії і моралі войовників-лицарів, не може бути національної аристократії. І мабуть тільки сама оця стихійна іраціональна воля рішала про факт повстання аристократії серед тих примітивних людських громад, які живилися тільки тим, що знайшли, і у яких одинокими технічними засобами для боротьби з природою і для боротьби з іншими людьми були лише такі палиці і таке каміння, які кожний, хто тільки хотів, міг взяти і ними користуватись.

Але вже від моменту, коли люди навчились гострити палицю й обробляти камінь, одна лише воля до влади і сили не вистарчали. Той хто хотів людьми правити і людей організувати, щоб придбати потрібну для нього матеріяльну силу, мусів не тільки хотіти правити, але ще й заволодіти й уміти володіти загостреною палицею і ошліфованим каменем, абож мусів уступити своє місце тому, в чиїх руках ця палиця і цей камінь опинились. І хоч потім, через сотні тисяч літ, ця палиця і цей камінь сильно перемінились, хоч придбали вони всі ріжноманітні могутні форми сучасної техніки продукції і техніки війни, але суть матеріяльної сили національної аристократії осталась та сама, що тоді що й тепер.

Як тоді, так і тепер національна аристократія, щоб мати потрібну для виконання своїх організаційних завдань матеріяльну силу, мусить: 1. хотіти правити, організувати та задля цього вміти жертвувати і рискувати своїм життям, 2. мусить володіти технічними засобами війни та оборони: державою, зброєю та армією, і 3.

мусить володіти технічними засобами економічної продукції: землею, фабриками та машинами*). При чім мусить вона володіти такими технічними засобами війни продукції, які в даний момент матеріяльного розвитку людства являються необхідними для економічного життя і для матеріяльної оборони нації в її тяжкій боротьбі за існування. Ця вічна істина стверджується фактами з історії всіх націй у всіх історичних добах; вона освітлює і дає ключ до зрозуміння численних, на перший погляд незрозумілих прояв сучасного громадського життя.

Наприклад група людей, що на даній національній території володілаб землею і фабриками і тому вважалаб себе аристократією, може стати дійсно національною аристократією тільки тоді, коли вона захоче сотворити ще й власну державу, тобто крім засобів продукції, якими вона володіє, ще схоче заволодіти засобами оборони своєї продукції і разом з тим засобами оборони своєї нації, якими володіла досі якась чужа аристократія. До того часу назву аристократії присвоює вона собі зовсім неслушно, бо вона

---

*) Для читача, який серіозно ставиться до питань громадського життя і який сам для себе хоче знайти правду цього життя, особливо підкреслюю, що ознакою матеріяльної сили кожночасної національної аристократії єсть володіння засобами (знаряддям) продукції: землею, фабриками, машинами, а не володіння грошима, тобто попередньою продукцією, скапіталізованою в формі умовних грошових знаків, які посідають тільки номінальну, а не реальну матеріяльну силу. Грошове багацтво навпаки нищить, ослаблює і розкладає кожну національну аристократію, бо звільняє її од дальшої жертви, од дальшого риску і од дальшої праці. Найкращі аристократії світа: напр. земельна аристократія англійська і німецька, римські патриції, японські самураї, в добах свого розцвіту не були багаті, але володіли землею, при чім напр. японські самураї дуже невеличкими клаптиками землі. Дегенерація льордів, юнкерів, патриціїв і самураїв все йшла в парі з їх непомірним грошовим збогаченням. Так тамо період розвитку міщанської аристократії припадає на часи „героїчної промисловости", коли промисловці будували свої фабрики і заводили свої машини з небезпекою для свого життя і самі ними персонально володіли. Переміна промисловця в обрізуючого спокійно купони і спекулюючого на біржі багатого банкіра, йде в парі з дегенерацією міщанської аристократії. Отже напр. матеріяльну силу для того, щоб стати національною аристократією мають однаково як великоземельні так і малоземельні хлібороби. І одні і другі, володіючи персонально землею і продукуючи хліб власною працею, можуть, коли того схочуть, стати аристократією, сотворивши власним риском і власними жертвами для своєї нації таку відповідну політичну організацію, яка їм дасть змогу правити нацією. Але правління багатого землевласника-рентієра, тобто капіталіста, володіючого землею за допомогою гроша і найманих управителів, звязане з неперсональним правлінням всього фінансового капіталістичного міщанства і залежить од долі того міщанства та од вічно змінливої долі і умовної вартости гроша. Анонімне, оперте на умовній силі гроша правління багатого фінансового міщанства не має нічого спільного з правлінням персонально володіючих основним реальним незмінним засобом хліборобської продукції землею — великоземельних чи малоземельних хліборобів-продуцентів.

єсть в дійсності тільки смирною і пасивною юрбою, якої працю та продукцію завоювала і зорґанізувала своєю державою, своєю армією, своїм риском, своїми жертвами якась чужа національна аристократія. Тому теж всяка нація, коли вона дійсно хоче стати нацією, не може зупинитись на пів дороги і вдовольнитись якоюсь „автономією", бо без власної держави вона не матиме власної національної аристократії, а не маючи власної аристократії вона ніколи не стане нацією і лишиться по віки балакаючим на іншій мові племенем, підлягаючим державно-національній орґанізації чужої аристократії.

Але знов таке балакаюче на іншій мові племя не перетвориться в націю і не сотворить своєї національної держави тоді, коли серед нього появляться володіючі тільки пером, хоч би й найзавзятіші „самостійники". Бо доки свою власну державу не захочуть своєю волею, своїм риском, своїми жертвами творити ті, що серед такого племени володіють землею, фабриками і зброєю, доти всяке „самостійництво" буде в цій країні тільки словесною політичною спекуляцією, тільки книжним чи ґазетним державно-політичним гаслом, пустопорожнім доти, доки в нього не віллється реальний зміст якоїсь реальної матеріяльної сили.

Д. Державник.

В нетрах баламуцтва.

Справжні причини і пружини повстання проти Гетьмана в 1918 р.

Редакція одержала недавно цю статтю, написану ще в квітні 1930 р. Вельми цінна вона тим, що подає багато назагал досі незнаних важних фактів, якими обосновує погляди на згадане повстання, цілком відмінних від тих, що панують ще й тепер в широких кругах. Одначе з огляду на малі розміри нашого журналу мусимо обмежитися до поміщення тільки її вступу та другої частини. — *(Ред.)*.

Кожний поневолений нарід має дорогоцінний скарб, який є запорукою його кращої долі, кріпить в лихолітті і додає сил перенести і найтяжчий хрест долі. Цим скарбом є *державно-історична традиція* даного народу — це є той запас досвіду, який зібрали попередні покоління на довгім історичнім шляху і передали своїм нащадкам в науку і як пересторогу. А нащадки

свої змагання опирають на цій традиції і тим самим теперішність звязують з минувшиною — зі змаганнями своїх предків.

Тому культ історичної традиції і творчої думки у всіх культурних народів стоїть на першім місці по культі релігійнім. Цей культ історичної творчої національної традиції *є також віссю національного виховання молоді.* Але традиції є позитивні і неґативні. Позитивні — це традиції про будову рідної державности. Негативні традиції — це діла, які нищили рідну державність. Критика української історіографії XIX. ст. в працях В. Липинського, Д. Донцова, В. Будзиновського і ін. наглядно виказала, що більшість українських істориків залюбки ґльорифікувала неґативні традиції з великою шкодою для національно-творчого виховання громадянства". Культ „татарських людей", темної черні, всяких Кривоносів, Пушкарів, Кармелюків, Барабашів і т. д. — взагалі недержавно-творчих, руїнних елєментів — витворив у нас своєрідну „демократичну" психіку, яка не дозволила скристалізуватись українській державницькій думці в переломовій хвилі 1917—1919 р. р.

По війні і по гірких досвідах наступив у нас сумерк „драгоманівщини" і т. зв. „поступу" з його утопійними кличами. Українське громадянство бажає навязати теперішність до історичної творчої традиції. Тому у нас радо повитано вістку, що у Львові зачне появлятись журнал, посвячений національній традиції. І він в жовтні 1929: появивсь під назвою „Літопис Червоної Калини". В ч. 1 (за жовтень 1929) в програмовій статті цей журнал заповів, що його „метою розбуджувати та плекати пошану до нашого історичного минулого, закріплювати традиції..., розбуджувати зацікавлення і пієтизм до історії".

Очевидно, що такий часопис є вельми цінним і корисним для нації та його належить всіми силами піддержати. Це кожному відомо. Одначе такий часопис, як національно-виховний, повинен бачно вважати, щоби своїх читачів не виховувати на негативній, а тільки на позитивній і то вже науково устійненій традиції, це значить, що він не повинен ґльорифікувати традицію руїнницьку, а тільки будуюче-творчу. За свій виховний напрям поносить часопис вельми велику відповідальність, як перед сучасністю, так і майбутністю укр. народу. В освітлюванню минулого, а передусім так нам близького, яке не можна ще добре схопити в рамці історичної перспективи, мусить він бути дуже обережним і здержуватися в остаточних осудах про речі ще не устійнені, непевні, чи сумнівні. Цієї обережности якраз в „Літописі" не помічається.

Майже в кожнім числі стрічається одну або і кілька статтей, що дуже строго звертаються своїм вістрям проти Укр. Гетьманської Держави в 1918 р., а то й прямо обкидують її без найменших застережень болотом.

По прочитанні тих статтей виноситься враження, що найбільшим нещастям Українського Народу була Українська Гетьманська Держава 1918. р. Тому ті статті ідеалізують українське повстання проти Української Гетьманської Держави, повстання, *котре переважна часть українського громадянства в Галичині і всі державно-творчі люди з Придніпрянщини уважають національним самогубством і руїнництвом української державности.* Значить, згадані статті ґльорифікують негативну традицію саме тоді, коли наслідки утрати української державности на Великій Україні всі важко відчувають.

Дивне, що робиться це якраз по появі праць, опертих на документах В. Липинського, проф. Д. Дорошенка, проф. Х. Лебідь-Юрчика, Е. Чикаленка і багатьох інших відомих учених і українських патріотів, які працею цілого життя достаточно доказали свій патріотизм. Чей же з їх авторитетною думкою треба числитись. А всі вони стоять на становищі, що повстання проти Української Гетьманської Держави було, хоч може в більшості його учасників і несвідомим, руїнницьким ділом.

На противнім становищі стоять очевидно соціялістичні угруповання і большевики.

Коли обєктивно читати ті статті, часами видається, що їх автори, якраз тому, що згадані праці зміняють і закорінюють в нашім громадянстві додатні погляди на Укр. Гет. Державу, хочуть себе оправдати за участь у повстанню проти неї. Головно робить таке враження стаття В. Беня, б. адютанта Гол. Отамана С. Петлюри під заг. „Чія вина“ (гл. ч. 2/1929). Оправдання таке мабуть цілком зайве, бо певно більшість учасників того повстання була несвідома свойого руїнництва і далася втягнути в сіти головних провідників і моторів повстання, які орґанізували його із-за своїх вузьких партійних інтересів, мимо повної свідомости, що всі недостачі і хиби Гетьм. Держави можна було усунути в цілком інший спосіб, якраз своєю участю у будівництві тої держави.

На цьому місці саме хочемо проаналізувати правдивість деяких закидів згаданих статтей проти Укр. Гет. Держави, та вказати на власти́ві причини і пружини протигетьманського повстання.

Е. Зибликевич у своїй статті: в „Літописі“, ч. 3. 1929 пише, що „утворилась дуже сприятлива ситуація для чорносотенних московських кругів на Україні, які вже від довшого часу „опавутинювали гетьмана“ та що вислідом того всього „було видання гетьманом маніфесту дня 15. листопада 1918 р. про злуку України з Москвою“, який то маніфест був причиною повстання проти Гетьманської Української Держави. І автор попадає у „восторг“ в „дивну хлопячу радість“ (це його слова!) і з емфазою вигукує:

„Так зачалось повстання, що в калюжі крови змило образу, нанесену українській Нації та Її державній самостійности з боку конаючої (!) царської Москви“... Перші дні повстання дали силу доказів на те, наскільки ненормальним і неприродним в тогочасних умовинах був експеримент самого факту проголошення гетьманщини й гетьманського перевороту при допомозі чужих і посторонніх сил; як дуже не відповідав тогочасному ферментаційному процесові, в якому находились широкі маси Ураїни, реакційний курс внутрішньої політики гетьманщини; як дуже він противився цим настроям, що витворювались в поодиноких етапах революційної доби на Україні“.

Нічого тут нового Е. Зибликевич не сказав. Є це повторення всего того, що наводять ініціятори повстання проти Української Держави, щоб оправдати своє повстання проти неї і скласти з себе вину за руїну України, яку це повстання принесло. Нічого дивного, що тут баламуцтво на баламуцтві їде і баламуцтвом поганяє. Тому треба те все як слід проаналізувати.

Українська інтелігенція під впливом тодішної революційної патольогії проголосила бойкот гетьманської Української Держави“. Винниченко пише про це так:

„І треба правду сказати, німецький Гетьман у перші дні по перевороті *мав виразний намір надати владі національно український характер.* Призначений ним отаман міністрів Устимович перш усього звернувся до українських буржуазних партій у справі сформування нового Правительства, себто переважно до соціялістів-федералістів. Але ж *вони дуже різко одштовхнули отамана. З національного та навіть з соціяльно-політичних поглядів, по суті кажучи, не мали великих підстав одкидати німецько-гетьманські пропозиції...*[1]) Коли бути цілком обєктивним, то треба признати, що в соціяльному відношенню ґрунтовної зміни не сталось. Переворот тільки довершив, викреслив і надав точних, виразних форм тому, що вже було й при Центральній Раді. Зрівняємо. Центральна Рада в соціяльно економічному відношенню виразно стояла на ґрунті недоторканости

---

[1]) Всі підчеркнення мої.

буржуазного капіталістичного ладу. Вернувшись до влади, вона зразу ж відновила зруйноване большевиками право приватної власности на засоби продукції й маєтки. Гетьманщина не внесла в це основне питання нічого нового. Вона тільки виразно, отверто сказала те, про що Центральна Рада уникала говорити... не договорювала до кінця, соромилась, старалась ріжними „демократичними“ заходами виправдатися перед робітництвом...[1])

Укр. Гет. Державу збойкотувати не тільки „ліві“ соціялісти, але і „праві“ соціялісти-федералісти. Коли по гетьманськім перевороті тимчасовий голова Ради Міністрів М. Устимович приходив до А. В. Ніковського і пропонував соціялістам-федералістам *сім місць в кабінеті,* то Ніковський з обуренням відкинув цю пропозицію і загрозив, що викине його за двері, коли він ще другий раз прийде. Таке оповідав сам Ніковський проф. Д. Дорошенкові.[2]) Так само інші українці опісля ухилялись від ділових посад: ніхто, наприклад, не хотів іти в ґуберніяльні старости, в радники міністерства внутрішних справ, хоч усі нарікали на „неукраїнський“ склад адміністрації.[3]) І так поступали навіть люди, які тихцем раділи, що проголошенням гетьманства поставлено „державну справу і роботу на відповідний ґрунт“.[4]) Вони тільки здалека дивлячись, критикували. Тому й слушно пише Д. Дорошенко:

> Нема нічого лекшого, як відійти на бік і критикувати, склавши руки; але в самий грізний час усунення від активної участи в державній роботі, це злочин. Три тижні торгувались соціял.-федералісти за портфелі і принципи, і щож? Дотягли до того, що до кабінету ввійшли здебільшого люди ненаціонального напрямку. Тепер кричать, що на міністерські крісла посідали „чужі“ люди і що тепер буде з українізацією урядів? А хто ж боронив узяти міністерства в свої руки й організувати так, як уважаєте потрібним, апарат міністерств і цілі галузі життя, підлеглі міністерству?

Отсі слова визначного українського діяча, політика і ученого повинні переконати, що коли чужинці „опавутинювали гетьмана“, то в першій мірі винні тут ті „свідомі“ українці, що бойкотували Гетьманську Українську Державу. І як би не це, як би тодішна українська інтелігенція була державнотворча, думала державницькими категоріями, а не соціялістично-упопійними і стала була до державницької творчости разом з Гетьманом, то

---

[1]) Винниченко: Відродження Нації III. 24—32.
[2]) Дмитро Дорошенко: Мої спомини про недавнє-минуле. II. ст. 87.
[3]) Ibidem, ст. 90.
[4]) Христюк: Матеріяли III. ст. 144.

Україна була б нині наймогутнішою державою, найсильнішою нацією.[1])

Але сталось. Тодішна революційна патольогія нашої інтелігенції все зруйнувала. І нині нам треба з каяттям в серці признатися до тих помилок: треба нам докладно пізнати недавнє минуле, — пізнати, чим ми грішили, щоб на будуче тих гріхів вистерігатися. Тому і спихання вини на „чужинців", а вибілювання себе не тільки є непедаґоґічне, а просто шкідливе для творчо-будуючого виховання грядучих поколінь.

Правдивим є в статті твердження, що в листопаді 1918 р. „утворилась дуже сприятлива ситуація для чорносотенних московських кругів на Україні". Чому? — Ті московські круги так „ліві", як і „праві" постановили повалити Гетьмана Павла Скоропадського за те, що положив угольний камінь під будову Української Держави і ту будову продовжував. Тому московський чорносотенець Пуришкевич в жовтні 1918 р. на зїзді „Союзу Земельних Власників" *„виступив з промовою проти суверенної Української Держави, проти влади Гетьмана за єдину неподільну монархічну Росію"*.[2]). Очевидно, Пуришкевич знав, що московські офіцери приготовляють повстання проти Гетьмана Павла Скоропадського. Московський соціяліст В. Б. Станкевич (з ґрупи Керенського), котрий був в ті дні на Україні і брав участь в приготуваннях повстання, (належав до „Керуючого Гуртка") пише у своїх „Воспоминаніях" про це намірене повстання таке:

> ...„Київ був містом опозиції. Ці настрої відбивались і на політичних кругах. За безсумнівну аксіому вважалось: боротись з большевиками і зі Скоропадським. А через те, що Скоропадський був ближче, то головним чином критика била по ньому. Піддаючись загальному настроєві, ґрупа радикального офіцерства (московського) в Києві, спираючись на політичну піддержку лівих орґанізацій, рішила зробити політичний переворот в самому Києві. *Метою перевороту було повалення Скоропадського і передача влади кругам, що ґрупувалися коло „Союза Возрожденія Россії"*.
>
> ...Темні чутки про наш намір дуже хвилювали і турбували Скоропадського, про що повідомляли нас з найближчих до нього кругів; субєктивно ми були настільки певні в успіхові, що було намічено новий кабінет з Одинцем, *призначено день виступу* і навіть виготовлено було проклямації для розповсюдження в день перевороту. Але в призначений для перевороту день Скоропадський оголосив сам, можливо для попередження перевороту, свою нову чергову

[1]) В. Липинський: Хам і Яфет, ст. 4.
[2]) Христюк: Матеріяли III. ст. 153.

орієнтацію, вже на Єдину Росію і тим вніс розбрід в офіцерські дружини, бо частина офіцерів визнала, що більш нічого і не треба. Ми примушені були скасувати свій виступ. Одночасно з підготовленням змови в Києві... було рішено прикликати на Україну союзників (антанту)...[1])

От в тім була „дуже сприятлива ситуація для московських чорносотенців" — а цю ситуацію витворили самі українці своїм повстанням проти Гетьманської Української Держави і увільнили московську офіцерню від ризиковного повстання. Бо вже час скінчити з брехнею, що маніфест Гетьмана з 15. листопада 1918 р. був причиною українського повстання. *Маніфест був наслідком повстання,* що нині є вже справою доказаною історками і мемуаристами української революції. Пише про це бл. п. Евген Чикаленко у своїм листі, опублікованім Винниченком[2]) ось так:

..."Винниченко, організувавши вкупі з есерами повстання, як безкарний Д'Анунціо, потайки від Національного Союзу й наперекір постановам Центр. Ком. Укр. соц.-дем. партії, й саме тоді, коли заходами Нац. Союзу ми вже мали половину міністерських портфелів, намовив до цього амбітного Петлюру та несвідомого в наддніпрянських справах Коновальця і *тим примусив безвольного Скоропадського кинутись в обійми Росіян і заключити з ними договір на основі переяславських пактів, аби зберегти за собою гетьманство.* В результаті замісць Української Держави в її історичних формах, ми матимем єдиную „Совдепію..." [3])

А Винниченко примусив Гетьмана до маніфесту, бо повстання було заздалегідь приготоване, ще в літі і з початком вересня 1918. Проф. Д. Дорошенко пише про це так:

..."Я почув з уст С. Єфремова, що в той час (в жовтні), як Винниченко змагався з Лизогубом за окремі портфелі, плян повстання проти Гетьмана був уже готовий. Той же самий Винниченко був душею цілої акції, вів переговори з большевиками і хотів почати повстання вже в жовтні, цебто в той момент, коли кандидати Національного Союза входили в правительство. Єфремова коштувало великих зусиль умовити Винниченка пождати принаймні, поки виявиться, чи зможуть нові міністри відстояти національний курс в кабінеті, чи ні, і у всякім разі не робити повстання поки в правительстві сидять свої люди".[4])

---

[1]) Христюк: Матеріяли III. ст. 125.
[2]) В. Винниченко: Відродження Нації III. ст. 107—8.
[3]) В. Винниченко не подає імени автора листа, але це є лист бл. п. Чикаленка.
[4]) Д. Дорошенко: ibidem III. ст. 78.

Це потверджує і сам Винниченко. Оповідає про свою змову (проти Української Держави) з большевиками і Румунами (антантою). Тому большевики (Раковський і Мануїльський) вже в вересні знали про повстання. 7. жовтня перервали переговори з Українською Державою".[1]) А два дні передтим (5. жовтня) Винниченко з Ніковським і Швецем перший раз були на авдієнції у Гетьмана в справі зміни кабінету[2]), але сам Винниченко признається, що він тільки для замилення очей брав участь в переговорах з Гетьманом у справі сформування міністрів. Ось що пише він дослівно:

..."Досить було гетьманському Правительству арештувати кілька душ, що стояли на чолі цієї справи, щоб повстання не було... Через те ні я, ні члени нашої організації дома вже не ночували, а крім того вдень нас охороняли озброєні револьверами українці-студенти. Крім того, в цей час я *для конспірації* дуже активно брав участь в переговорах з німцями і гетьманом у справі сформування національно-демократичного кабінету. Майже щодня я бачився з німецьким послом, з ген. Гренером, час від часу бував навіть у гетьмана *й гаряче рекомендував йому спертися на національні круги.* Коли І. Кістяківський[3]) видав рішучий наказ арештувати мене й я дістав про це повідомлення майже від тих людей, що мали мене арештувати, я зараз же поїхав просто до гетьмана й запитав його, чи йому відомо про цей наказ і чи він розуміє, *яка то може бути шкода для справи сформування національного кабінету, коли Кістяківський зробить цей нетактовний і чудний вчинок.* Гетьман (знав, чи не знав) гаряче став запевняти, що це помилка й що він зараз же дасть відповідний наказ".[4])

А коли до того додати, що конференції Винниченка з Раковським й Мануїльським в справі повстання проти Української Держави відбувались в помешканні українського товариша міністра фінансів Василя Мазуренка, котрий мешкав в державнім будинку на Інститутській вулиці (будинок Державного Банку), бо в хаті високого урядовця Української Держави, товариша міністра, було спокійно і безпечно конферувати й укладати пляни зруйнування цієї Держави[5]) — то в цілій наготі виступає зрадництво Винниченка, яким він з цинізмом хвалиться й уважає його майже геройством.

А діялось це в літі, вересні і першій половині жовтня (переговори з московськими большевиками в літі і вересні, а пе-

[1]) Ibidem III. ст. 28.
[2]) Ibidem III. ст. 77.
[3]) Тодішний міністр внутр. справ Укр. Держави.
[4]) Винниченко: Відродження Нації III. 92—93.
[5]) Д. Дорошенко: ibidem III. 28.

реговори з Гетьманом між 5—18. жовтнем, бо національно-демократичний кабінет утворено дня 19. жовтня!) — отже тоді, коли творено цей кабінет, не було ще й думки у Гетьмана про маніфест і федерацію. Цей маніфест підготовив Винниченко своєю змовою з большевиками, втягаючи до цієї змови проти Української Держави і Січових Стрільців, без яких повстання було неможливе, бо вони мали творити ядро повстання, що мало вибухнути ще в жовтні і тільки С. Єфремову удалось „спонукати“ Винниченка відложити його на пізніший час. Але Винниченко далі приготовляє злочинний виступ проти Укр. Держави, бо отсе навязує нитки з „німецькою демократією“ в Берліні; саме з початком листопада 1918. вислав до Берліна курієром посольства Укр. Держави прохання до нового німецького уряду допомогти повалити гетьманську Українську Державу.[1]) І коли цей курієр-полковник доїздив до Берліна, приїхала дня 6. листопада 1918. делєгація від галицької „Української Національної Ради“ у Львові просити допомоги у Гетьмана проти поляків. Гетьман обіцяв поміч військову і грошеву. Ця делєгація (О. Назарук і інж. Шухевич) по авдієнції у Гетьмана розмовляла з Винниченком. О. Назарук оповідає про це так:

> „Від Гетьмана пішли ми до „Національного Союзу“, де застали Винниченка. Коли я оповів йому вислід авдієнції у Гетьмана, він схопився за голову й почав кричати, що ми *завалили українську справу!* Чому? Бо проти Гетьмана, який має чорносотенно-російську орієнтацію, приготоване вже повстання й Січові Стрільці мали бути авангардом цього повстання. Цього ми не знали. По гострій виміні слів щодо ваги Львова й Галичини погодились ми на тім, що Шухевич піде до Гетьмана й заявить, що нам вистане половина січової формації...“ [2])

Так отже і несвідома галицька делєгація впала жертвою лукавства Винниченка. Вона навіть зрікається помочі для Галичини, нібито вдоволяючись „половиною січової формації“. Та це мала бути тільки вимівка.

Розуміється, що про повстання, приготоване Винниченком знав гетьманський уряд, про що свідчив наказ арештувати Винниченка, виданий міністром Кістяківським. Але коли Винниченко з большевицькою перфідією запевнив Гетьмана, що його арештування може принести шкоду для справи сформування національного кабінету, Гетьман, котрий привик до джентельменства, повірив і уневажнив наказ арештування.

---

[1]) Д. Дорошенко: ibidem III. 100.
[2]) О. Назарук: Рік на Великій Україні. ст. 7.

Нові суто-українські міністри, які увійшли до нового кабінету, знали вартість запевнення, даного Винниченком Гетьманові. Коли вони бачили, що Винниченко далі троюдить разом з М. Шаповалом, запросили Винниченка і М. Шаповала до мешкання міністра Леонтовича і тут в присутності міністрів Стебницького, Славінського Вязлова і Леонтовича та спеціяльноза прошеного Евгена Чикаленка відбулась нарада, якої ціллю було повздержати Винниченка і М. Шаповала від руїнницького діла. Всі ці діячі представляли обом, що їх повстання допоможе большевикам захопити Україну. Тому просили Винниченка і М. Шаповала, щоб не перешкаджали новим міністрам переводити свої українські державницькі пляни. Але Винниченко серед кпин заявив, що він вже порозумівся з московськими большевиками та має їх слово (таке саме, яке дав Винниченко Гетьманові), що вони не будуть перешкаджати українському соціялістичному урядові у будуванні соціялізму на Україні. А коли українські міністри дорікали Винниченкові і М. Шаповалові, що вони, висилаючи їх до нового кабінету, а рівночасно підготовляючи повстання, ставлять їх в слизьке і небезпечне становище, тоді М. Шаповал з „властивою йому нахабністю відказав сміючись“: „Ми післали вас тільки на те, щоб згодом, коли буде змога, замінити вас поступовими та більше лівими нашими представниками“. І нарада скінчилась нічим. Характеризуючи цю нараду тодішний міністер Леонтович, в якого ця нарада відбулась, пише так:

> „Нахабний тон людей, що одуривши, над вами сміються, доказував наглядно, що будьяке порозуміння з ними неможливе, що ніяких доказів і вговорювань вони й слухати не будуть, що їм цілком чужа державницька психольогія. Їхня психольогія виховувалася в умовах революційного підпілля та їх захоплювало не трівке, солідно обмірковане і прогресивне будування ладу, а революційні заколоти. Дальша розмова з ними була очевидячки безхосенною, а через їхній авантюрницький, брутальний і дитячо оптимістичний настрій, виключала всяку можливість тверезого обміркування цієї, рішаючої для дальшої судьби Української Держави, справи“[1]).

Також Національний Союз і Центр. Комітет УСДП були проти повстання, а за ним був лиш Винниченко і Шаповал. „Вся наша тайна організація складалась тоді з двох чоловік: М. Шаповала і мене“ — пише Винниченко [2]), (забувши сказати, що до цієї тайної організації слід би зачислити і Раковського і Мануїль-

[1]) Волод. Леонтович: Більшевицькі „гарантії“ самостійности України. „Неділя“ ч. 16 з д. 20/4 930 ст. 4.

[2]) В. Винниченко: Відродження нації III. ст. 89.

ського). Національний інстинкт велів навіть соціял-демократам не годитись з руїнницькими плянами свого лідера [1]). Але Винниченко потайки далі юдив і готовив руїну. Тоді Ц .К. УСДП

„рішив — пише Винниченко — домагатись від мене пояснення: на якій підставі я, член Ц. К. УСДП., провадджу цю акцію, яка може кинути тінь на Партію й *принести шкоду всій національній справі*. Я вияснив Ц. К-ові ті причини й мотиви, які спонукали мене до тої „шкідливої акції", але Ц. К. не згодився зі мною. Тоді я заявив, *що беру всю відповідальність на самого себе* й коли не знайдеться нікого, хто пішов би разом зі мною, я сам піду на села й буду кликати до повстання. Бо я вважав це своїм обовязком перед народом. З усього складу Ц. К. мою позицію поділяв тільки один член його, М. Авдієнко (нині большевик). Те саме відношення ідея повстання знайшла й серед інших партій. Особливий же опір поставили есефи (соціялісти-федералісти). Коли чутка про організацію повстання вже так поширилась, що не варто було ховатись з нею від партій, я й М. Шаповал рішили поставити питання отверто на тіснішому засіданні представників партій, яке й було призначено в редакції „Нової Ради". На цьому засіданні есефи (С. Єфремов, А. Саліковський і А. Ніковський) і есдек В. Садовський заняли цілком негативну позицію. Вони назвали всю справу „набезпечною авантюрою", яка принесе надзвичайну шкоду всій українській справі" [2]).

Та це не переконало обох демонів України — вони продовжали своє діло. Тоді на засіданні Нац. Союзу М. Кушнір в імени есефів поставив питання:

„Чи дійсно в складі Національного Союзу є авантюристи, що організують повстання? По місті ходять подібні чутки і Національний Союз повинен недвозначно заявити своє становище супроти тих чуток. А саме: Національний Союз повинен рішуче одкинути думку про можливість повстання і осудити ті організації й окремі особи, які штовхають населення *на цей небезпечний і шкідливий шлях*" [3]).

Винниченко і М. Шаповал удавали, що каються і не замишляють ніякого повстання. Внаслідок того Президія (голова Винниченко) Національного Союзу видала комунікат, який заперечував рішуче всякі поголоски про повстання. Зміст цього комунікату такий:

„Зважаючи на те, що під впливом останніх подій в громадянських колах поширюються чутки про якісь наміри Укр. Нац. Союзу що до зміни тактики в напрямі активних

---

[1]) Ibidem 89; Христюк: Матеріяли III. ст. 128.
[2]) Винниченко: ibidem III. 93—94.
[3]) Христюк: Матеріяли III. 129.

виступів, Головна Рада УНС заявляє, що чутки про зміну тактики Національним Союзом не мають підстав; зазначені питання в Головній Раді не виникали. Головна Рада прохає все громадянство прийняти до уваги лише постанови УНС, відкидаючи всякі чутки, котрі ширяться з метою знервувати громадянство і ввести дезорґанізацію, яку використовують на шкоду українській справі“ [1]).

Та це була чергова комедія Винниченка і Шаповала. Про це знав і Гетьман і його уряд. Знав також Гетьман, що і московські чорносотенці приготовляються до повстання та що і антанту наміряють покликати на Україну, щоб тут утворити операційну базу проти большевиків. Отже Гетьман і Українська Держава опинились в двох огнях. Повстання, приготовлюване Винниченком і Шаповалом, не лишало ніяких сумнівів щодо свого характеру. За ним жеж стояли Раковський і Мануїльський... З другої сторони, приготовлюване повстання московське, а за ним стояла всемогуча тоді антанта, яка під впливом московських націоналістів домагалась від Гетьмана проголошення федерації. Стративши отже всяку надію на український „свідомий“ табор, Гетьман рішився ратувати, що в даних обставинах сподівався вратувати і пішов на федераційний союз та проголосив звісний маніфест, або як Е. Чикаленко пише — Винниченко „примусив Гетьмана кинутись в обійми росіян і заключити з ними договір на основі переяславських пактів“. Так само рік опісля УГА знайшлась в подібнім примусовім положенні і „кинулась в обійми“ Денікіна. Отже за гетьманський „федераційний“ маніфест не меншу відповідальність перед історією несуть і ті люди, що це повстання підготовили і несвідомих Січових Стрільців до нього втягнули — як Гетьман, котрий цей маніфест підписав.

о. Тадей Жевуський.

Начерк відродження католицької думки у світовій літературі.

Про Льва Блюа можна би так багато писати і то, чи про величезну скількість його творів, чи про ріжноманітність порушених ним сюжетів, чи врешті про його могутній вплив на ріжних письменників, що в дійсності треба би для Блюа присвя-

[1]) Христюк: Ibidem.

тити окремі студії. Але заки скажемо бодай кілька слів про його пристрасну і вемикодушну творчість, треба нам коротенько згадати про одного письменника, котрий також вельми причинився до розбудження католицької думки в красній літературі сучасної Франції. Є ним спершу молодий аташе французької амбасади в колишнім Петербурзі, а пізнійше член французької Академії віцеграф Мальхер де Воґіє (Vicomte Melchior de Vogue). Його побут в Росії припадає на другу частину панування Александра II. (був присутній при його смерті), отже переносить нас далеко взад, але наслідки того побуту даються відчувати ще й нині.

Економіст Льороа Боліє (Leroy Beaulieu) відкрив суспільну Росію; Воґіє перший з західніх стрінувся з російською літературою. Вона не тільки очарувала його, але також сталася для нього якимсь обявленням. Вихований в зневірі, знайшовся він тут в окруженню сильно розбудженого людського духа, який новістю форми, підчеркуванням спіритуалістичних проблєм, якимсь вульканічним сполученням цілого життя з релігійними питаннями — впроваджував його в глибоку задуму. Свої враження про Турґенієва, Толстоя, Достоєвського передав він французьким читачам у вельми сензаційних тоді статтях в часописі Revue des Deux Mondes — а опісля в книжці про російський роман. Для тодішньої французької публики, що стояла під впливом Ренана і грубого натуралізму та під кличем суспільного матеріялізму, вплив новопізнаного письменства тої Російської Імперії — яка зачинала видаватися французам одинокою дошкою ратунку по катастрофальних наслідках пруської війни, і яка викликувала якісь майже містичні надії — був якраз перечеркненням того всього,що буржуазійне вдоволення з матеріяльного життя старалося ввести в літературу, себто всього низького, буденного, а також і атеїстичного.

Я зовсім не входжу тут в осуд релігійної вартости „російського роману“; стверджую тільки літературно-ідеольоґічний факт добре знаний в французькім письменстві. Який би не треба було видати осуд про т. зв. євангельськість Толстого, треба всетаки признати, що переложений на франц. мову, а опісля на всі інші, Лев Толстой зробив євангеліє модним. Тим більше можна сказати те саме про твори Достоєвського. В тім російськім Данті є стільки релігійної муки, є так різко поставлені питання про Бога, душу, вартість людського життя, герої його романів так глибоко переживають свої позитивні, чи негативні наставлення

супроти релігійних проблєм, так безоглядно про них дискутують, що для французьких і взагалі західних читачів взяти ті твори до рук значило прилюдно поставити питання: Бог чи сатана? Від того часу Достоєвський не перестав здобувати собі літературного ринку світу, і треба признати, що багато він причинився до спіритуалістичного нахилу у всесвітній літературі.

Вогіє сам ніколи не дійшов до повної віри, але сотворив круг прихильків (письменників), які роздумували про „неохристіянізм“. Щось вправді не стійного, але щось, що всетаки підготовило ґрунт під обнову христіянського красного письменства. В описі подорожі, яку відбув по північній Росії один англієць в тих самих приблизно роках, коли Вогіє був членом французької амбасади в Петербузі, знаходимо таке: „Там, де ми на заході ставимо міст, або іншу утілітарну річ на память якогось факту, росіяни ставляють церковцю. Їх ціле життя є оповите літурґією. Христяться вони, коли зачинають їсти, звертаються з подякою і просьбою до Бога при кожній нагоді в життю. Очевидно, що такі речі не є виключною прикметою росіян, але тоді, коли на заході майже щезло щоденне понимання і практикування христіянського життя, чужинців, які приїзджали до Росії, вражало якраз те, що і власне їх предки колись робили, а про що вони вже забули. Як би не було, Росія була христіянською державою. Велика це новість для горожанина ляїчної держави. Тому під впливом стрічі з російським щоденним православієм, Вогіє інстинктовно відчував, що в нім було христіянського і католицького і зачав звертатися до католицької церкви, яко до чогось, що дає життю суспільну силу традиції. Такий є сенс роману Вогіє „Мертві говорять“ — значить, в крові і душі синів.

Той нахил до католицтва віднайдемо пізніше, коли прийдеться нам змалювати загально інтелєктуальний стан на переломі XIX. і XX. в. в., то є не тільки красне письменство, але ріжні течії, які проявлялися в друкованій книжці, чи часописі. Бо є зовсім очевидною річчю, що нинішня література перестала бути якоюсь замкненою творчістю, але щораз більше і більше вяжеться зі всіми проявами умового й духового життя. Майже не слід часом розріжняти з формального боку, коли кінчається література, а зачинається наука.

Вертаючи до Блюа, треба нам зазначити, що дійсно мало хто з письменників був так дуже всестороннім і так дуже вражливим на всі відміни умового життя, яке проявлялось, чи то

в журналах і політиці, чи мистецтві, чи науці, а особливо історії, чи в красній літературі. До тепер маємо виданих більше, чим 40 томів творчости Блюа, але то далеко не все! Безнастанно видають чи то його листи, чи ріжні ще недруковані фрагмети.

(Дальше буде).

Вячеслав Заїкин.

Русь, Україна і Великоросія.

II. Політичні та культурні взаємини південних (пра-українських і північних сх.-словянських земель у IX—XI ст.)

II.

Протягом IX—XI. ст. ми бачимо, правда, цілу низку спроб зєдинення сх.-словянських земель — в ріжних формах і з ріжними цілями, в звязку з економічною еволюцією Сх. Европи, розвитком суспільного господарства в сх.-словянських землях, віднайденням двинсько-дніпровського та волхово-дніпровського шляхів і перенесенням у наддніпрянські, наддвинські та надволховські краї головного економічного осередку Сх. Европи і тд.[1]) Але всі ті спроби не привели до утворення постійного звязку між сх.-словянськими землями.

Уже в першій пол. IX. ст. (а може й дещо раніше) Київська земля-держава здобула геґемонію й зверхність над сусідніми південно-східньо-словянськими землями-державами, й київські князі почали відбувати далекі походи — на византійські землі, на Табаристан і тд. на чолі безсумнівно великих на свій час військових сил, що належали очевидно до ріжних сх.-европейських (передовсім південно сх.-словянських) земель і племен[2]). Що такі походи на византійські землі вже в першій пол. IX. ст. відбувалися досить часто, про це виразно каже відомий обіжник патр. Фотія. Та ясна річ, що таких походів Київська Русь не могла б відбувати без допомоги інших південно-східньо-словянських земель. Про певну могутність Київської землі-держави та про підпоряд-

---

[1]) Дещо докладніше питання про економічну еволюцію Сх. Европи в тих часах та про її значіння для політичних і культурних відносин у сх.-словянських землях освітлюю в розвідці „Chrześcijaństwo w Europie Wschodniej w połowie X-go wieku", розділ I („Ἐλπίς", 1926, I); там же подаю й літературу цього питання.

[2]) Дуже ймовірно, що на створення цієї воєнної спілки під проводом Києва вплинула попередня зверхність хозарів над південними сх.-словянськими племенами. Скинувши зверхність хозарських каганів, київські князі спробували самі заступити їх місце у відношенні до інших південно-східньо-словянських земель. Але така спілка могла виникнути й незалежно від хозарського впливу, бо воєнні спілки у півд.-сх.-словянських племен бували й перед часами хозарської зверхности.

кування їй інших півд.-сх.-словянсьхих племен, безпосередно або посередно, свідчать відомості про зверхність Оскольда над всіма півд.-сх.-словянськими племенами, і згадки про могутнього руського „хакана“ (в Бертин. аналах), і житія св. Стефана Суразького та св. Георгія Амастридзького ітд.

Та річ ясна, що це обєднання не було державним, а чисто зовнішнім. Збирання данини київським князем, обовязок взаїмної воєнної допомоги, спільні воєнні походи, спільна оборона перед ворогом, спільні торговельні й т. п. договори з чужими державами (головно Византією) тощо, отсе зміст і ціль сх.-словянського обєднання тих часів. У внутрішнім житті всі ці землі лишалися певно цілком самостійні. Словом, так само, як і за часів зверхности Валінана, це був лиш союз невеликих держав-земель, конфедерація чи ще скорше „складна держава“ (Staatenstaat), а не одна держава.

До середини IX. стол. це зовнішньо-політичне обєднання східніх словян обмежувалося, очевидно, землями південно-східньословянськими (пра-українськими); бо археольогія не дає ніяких підстав приймати існування раніше сердеини IX-го ст. якихбудь звязків між південними (пра-українськими) й північними сх.-словянськими землями. Знаменита волховсько-дніпровська „путь изъ Варягъ въ Греки“, треба думати, в тім часі ще не була відома; великий східній шлях — Ostweg провадив тоді далі на схід, через Волгу; сей вольський шлях лучив норманськo-прибалтійські землі (й через їх посередництво взагалі всі північні краї Европи) з арабо-іранським світом, який переживав тоді золоту добу свого розцвіту й могутности; цей шлях був далеко важніший і привабливіший, ніж усі шляхи до Византії, яка в тім часі перебувала крізу й уступала і в багацтві і в могутності й навіть у культурі арабо-іранському світові. Отже вольський шлях — аж до початків, чи навіть до середини X ст. служив головною економічною артерією Сх. Европи, й був також лучником і ріжних сх.-европейських народів; якщо нормани в тім часі діставалися в південно-східньословянські землі, то головно, здається, саме цим кружним шляхом (порівн.: докази й міркування славнозвісного дослідника літописів О. Шахматова).

Безпосередного шляху між Новгородом і Києвом та взагалі між південними (пра-українськими) й північними сх.-словянськими землями до середини IX. ст. очевидно не знали. Отже східньословянський південь — Україна й східньо-словянська північ (землі новгородська й кривіцька) до половини IX ст. жили незвязані зі собою, зовсім осібним економічним, державним і культурним життям. Північ знаходилася під сильними культурними впливами норманів, котрі були передатчиками з одного боку культури північнозахідньо-европейської, з другого боку арабської й взагалі східньої; південь (Україна) — під впливали Хозарії, Кавказу, Малої Азії, Византії, Дунайської Болгарії, Чехо-Моравії. Північ залишалася ще чисто поганською; ніяких найменших слідів християнства аж до часів св. Ольги, чи навіть до Володимира Вел.

там не видно; натомість, південь, Україна, вже віддавна підлягала християнським впливам, так що в середині IX ст. уже можлива була спроба утворення київської митрополії[1]).

Щойно в 2-ій половині IX ст. починається усталення звязку між південними й північними сх.-словянськими землями. Одкриваються нові торговельні шляхи, які лучать південну Русь зі сх.-словянською кривіцько-новгородською північчю: спершу — шлях двинсько-дніпровський — через землю кривичів, простіший, ближчий і лекший, а по якімсь часі й значно складніший, дальший і труднїший — волховсько-дніпровський. Судячи по відомостям „Повѣсти временныхъ лѣтъ“, відкриття цих шляхів припадає приблизно на часи Оскольда. По словам літопису, Оскольд старався підбити Полоцьку землю, тобто іншими словами опанувати північну частину двинсько-дніпровського шляху; далі в Оскольда, як відомо, почалася боротьба й з Новгородом, що одначе привела до перемоги новгородсько-норманського князя Олега й загибілі самого Оскольда. Археольогія приблизно від того ж часу датує перші, ще досить слабі сліди торговельних і культурних зносин північних і південних сх.-словянських земель.

Першим князем, якому вдалося перевести з о в н і ш н е обєднання більшости (чи навіть майже всіх) сх.-словянських земель — північних і південних, до галицько-українських хорватів включно, був — після літопису — Олег. Та все, що ми знаємо про Олега, змушує нас думати, що цей прославлений мандрівний князь-войовник, певно, й не мав у цілях якогось ближчого зєдинення підбитих ним сх.-словянських земель, на чолі котрих лишалися свої місцеві „великі й світлі князі“. Обєднання сх.-словянських земель за Олега було, очевидно, чисто зовнішнє, — зі смертю ж Олега всякий звязок між сими землями зник. Ігор Старий, якого на підставі літопису, слід уважати наступником Олега, не тільки не мав під своєю зверхністю всіх тих земель, що були „під Олегом“, але навіть найближчих сусідів мусів наново підбивати.

Значіння економічне, культурне і вкінці — почасти й політичне зближення південної й північної Сх. Словянщини й зокрема двох головних сх.-словянських центрів — Києва й Новгорода починається, здається, лише з серед. X. ст., тобто в останні роки князювання Ігора й особливо за часів кн. св. Ольги та її наступників. Саме коло того слабнуть торговельні звязки Сх. Европи й варягів з арабо-іранським сходом (котрий переживає в X. ст. крізу), тратить у звязку з тим своє значіння і волзький шлях, — а центр економічного життя Сх. Европи переноситься на Дніпро, на шлях „изъ Варягъ въ Греки“, який набуває першорядного значіння, почасти також у звязку з відродженням Византії в X. ст. Розвиток торговельних зносин на волховсько-дніпровському шляху цілком природно приводить до затіснення відносин між Києвом і Новгородом, а з другого боку також до конкуренції та

[1]) П а р х о м е н к о, op. cit., c. 107.

боротьби між ними. Рівночасно, в звязку з економічним розвитком Київської Руси та інших сх.-словянських земель, ускладнюється й їх суспільно-державна організація, повстає державно-правлячий механізм, видаються спеціяльні „уставы и уроки“ і тд. Наконець, під впливом знайомости з політичним устроєм і культурою Византії, зявляється, здається, думка про наслідування Византії, про реформу держави релігійну, державну й політичну, а з приняттям христіянства деякими сх.-словянськими князями й боярами переноситься певно й ідея єдинодержавія і проявляється, можливо, вже свідоме змагання до справжнього, державного зєдинення сх.-словянських земель в одну велику й могутню монархічну христіянську Руську державу.

Св. княгиня Ольга вже не обмежується збиранням данини з підвладних земель, а звертає увагу й на їх внутрішне життя, видає „уставы“ для тих земель, основує в них міста, робить навіть спробу поширення в них христіянства. Зокрема, енергійну діяльність проявляє вона у Кривіцькій землі (що ніби то була її батьківщиною). — Син і наступник св. Ольги — Святослав (котрого звичайно принято малювати мандрівним лицарем — „богатирем“, що не звертає уваги на внутрішне життя держави та її інтереси) — свідомо чи невідомо — робить, в кожному разі, діло великої державної ваги: своїми походами він закріпляє панування київської держави над сх.-европейськими шляхами; він же, здається перший після Олега, принаймні зовнішно підпорядковує Новгород Києву, далі трохи чи не перший з київських князів робить спробу асимілювання підбитих народів з київськими полянами шляхом переселювання і т. д. — Ще яскравіше виявляються змагання до зєдинення та уодностайнення сх.-европейських земель і народів, підбитих під зверхність Києва, за часів Ярополка І-го (969—979) і св. Володимира Вел. (979—1015). Ярополк виганяє князів з їх столиць і становить на їх місце посадників, себто руйнує в самих підставах самостійність і окремішність цих земель; Володимир, подібно до Святослава, але в значно ширших розмірах переводить переселення. Нарешті, Володимир переводить велику релігійну реформу, поширює в сх.-словянських землях христіянство, а разом з тим і христіянську культуру, котрі кладуть дуже важну підвалину до пізнішого культурного і ніби національного взаїмного зближення всіх сх.-словянських племен, до утворення — на основі спільної віри й спільної східньо-христіянської культури осібного руського (сх.-словянського) культурного світу.

Але за життя самого св. Володимира й навіть його ближчих наступників поширення христіянства й христіянської культури ще не приводить до зближення всіх сх.-словянських племен між собою; христіянська проповідь за часів Володимира має успіх тільки на півдні, на Україні; на півночі вона зустрічає рішучий спротив — в Новгороді Добриня й Путята хрестять населення „мечем і огнем“, в душі це населення залишається, звичайно,

поганськими; в інших північно-східньо-словянських землях довго не вдається перевести навіть і зовнішньої християнізації.

Взагалі, спроби тіснішого зєдинення сх.-словянських земель, особливо сх.-словянської півночи — Новгорода й Полоцька з півднем — Київською Русю, зустрічаються з рішучим і найсильнішим спротивом окремих земель. Реформи Ольги, як відомо, кінчаться невдачою; Ігор Старий, Ярополк І, Святополк І гинуть у боротьбі за обєднання сх.-словянських земель; по смерті Олега, Ігоря, Святослава, Володимира Вел. зібрані ними союзи держав розпадаються, й їх наступники з великими труднощами намагаються наново підбивати неслухняних васалів. Правда, ступнево в більшості сх.-словянських земель княжі престоли переходять до одної династії — Рюриковичів, але се династичне „обєднання" не веде, як ми вже згадували, до обєднання державного. Рюриковичі рішучо боронять самостійности своїх земель-держав і рідні брати з династії Рюриковичів ріжуться ледви чи не гірше, ніж чужі між собою князі. Іноді й сини-васалі виступають проти батька, що сам був їх посадив на залежні від нього столиці, як прим. в обороні незалежности Новгорода виступає проти Володимира Ярослав Мудрий.

Таким чином, не вважаючи на економічне зближення сх.-словянського півдня й півночи, заведення християнства в сх.-словянських землях і заміну в багатьох сх.-словянських краях місцевих династій одною династією Рюриковичів, ні в 2-ій пол. X., ні на поч. XI. ст. державної односги сх.-словянських земель не було. Не вдалося її усталити й наймогутнішому, здається, зі старих київських князів Ярославові Мудрому. Не кажучи вже про те, що до 1036 р. він взагалі мав під своєю зверхністю лише західну половину Сх. Словянщини (без Полоцької землі), але й пізніше не всі землі підлягали його зверхності: Полоцьк був незалежний — се знаємо напевно; незалежна була мабуть і земля Болоховська і т. д. Та й ті землі, що були під зверхністю Ярослава, розуміється не втратили своєї державної окремішности; зокрема, що торкається Новгорода, як відомо, новгородці забезпечили свою державну окремішність спеціяльною умовою з Ярославом, заключеною перед його походом на Київ проти Святополка І. Правда, Ярослав у найважніших сх.-словянських столицях посадив князями своїх синів, та — як ми вже нераз зазначали — династичне „обєднання" мало впливало на взаємини сх.-словянських земель, що яскраво й виявилося через яких двадцять років по смерті Ярослава, коли почалася боротьба між його синами й потім також внуками.

Смерть Ярослава Мудрого, яку часто вважають переломовим моментом в історії сх.-словянства, коли начебто „єдина" Руська держава розділилася на кілька держав, по „заповіту" Ярослава, — в дійсності не внесла істотних змін в державно-правну організацію східнього словянства (але цим ми, розуміється не хочемо сказати, що вона не мала політичного значіння): єдиної Руської держави не було й за Ярослава, не було й перед ним; було лише

обєднання, основане на данницько-васальній залежності ріжних сх.-словянських земель держав від Київської землі-держави, яке розсипалося зі смертю кожного князя. Ярославові, правда, вдалося в останніх 18 роках свого князювання держати своїх синів-васалів у послусі, та це ще, розуміється, не означало державного обєднання сх.-словянських земель[1]). Умираючи, Ярослав хотів задержати, принаймні, зовнішнє обєднання сх.-словянських земель і в своїм заповіті він наказував молодшим синам шанувати свого сюзерена-старшого брата, князя Київського (Ізяслава І) так само, як шанували вони його, Ярослава. Отже ідея Ярославового заповіту полягає в змаганні задержати на будуче status quo, усталене в останніх роках його життя. — Дійсно, коло двадцяти років по смерті Ярослава Мудрого, цей заповіт його шановано; а навіть більше того — Ізяслав, при допомозі братів — Святослава й Всеволода, почав навіть робити заходи до державного обєднання сх.-словянських земель[2]). Та ця спроба не вдалася так само, як і попередні. Державна окремішність ріжних сх.-словянських земель залишилася й надалі непорушною.

Не було за Ярослава Мудрого та його ближчих наступників так само й релігійно-культурної одности сх.-словянських земель. Поширення християнства на початку може навіть поглибило релігійно-культурні ріжниці між окремими частинами сх.-словянського світу: під той час, як на півдні (на Україні) вже панувало християнство та християнська культура й появлялися такі визначні церковні й культурні діячі, як митрополит Іларіон, св. Теодосій Печерський і баг. ін., в землі Новгородській під зовнішнім виглядом християнства ще міцно держалася поганська віра (що особливо яскраво виявилося підчас викликаних волхвом поганських заворушень 1074 р.), а в землях Ростовській, Муромській і Вятицькій ще й назовні панувало поганство, в останній — аж до XIII ст. (до часів св. Кукші, замученого вятицькими поганами), а почасти навіть і пізніше (у Мценській окрузі).

Отже думаємо, що говорити про існування ані державної, ані релігійно-культурної, а тим більше національної одности східніх словян в IX—XI ст. неможливо.

---

[1]) Стисліше обєднання було, здається, лише між Київською, Чернігівською та Переяславською землею. Факти, що свідчать про таке обєднання зібрав Новицький у праці „Снеми Руської землі“.

[2]) Сей момент я дещо докладніше постарався освітити у спеціяльнім нарисі про Ізяслава І в журн. „Китеж“, 1928, ч. 7—10.

ХРОНІКА.

З нагоди ювилею Василя Стефаника вийшов збірник *„Дорога Василеві Стефаникові у 60-ліття Його дороги життя“* (4⁰, ст. 17+3 нен.). Містить він кілька віршів, дещо споминів (дуже коротеньких). Між авторами видимо *Ольгу Кобилянську*, *Володимира Дорошенка,* а також самого *Стефаника.* В. Дорошенко розказує про спосіб творення Стефаника, коротенько, але дуже цікаво. Цінний цей причинок тимбільше, що того рода вісток так як не маємо (крім заміток дра Щурата й М. Мочульського про Франків спосіб творення). У збірнику взяло участь кількох селян, що висловлюють щирий привіт Ювилятові. На загал збірник являється цілком симпатичний, хоч і безпретенсіональний. Є в ньому між ін. і кілька світлин: родинна хата Ювилята і три його знимки (одна вкупі з пок. Л. Мартовичем).

З тої самої нагоди „Т-во письменників і журналістів ім. Франка“ уладило величаву Академію для вшанування В. Стефаника дня 24. травня у Львові, як також задумало разом з Наук. Тов. ім. Шевченка і „Просвітою“ видати поновно в однім томі всі його нариси, а дохід з цього видання призначить на літературну премію для автора.

Святкування ювилею В. Стефаника знайшло свій відгомін і в пресі чужинців. І так: „Gazeta Poranna“ з 28. V. с. р. помістила дуже гарну і теплу згадку про нього, написану професором львівської ветеринарії Др. В. Морачевським; в „Neue Züriche Zeitung“ з 15. V. с. р. находимо переклад нарису *„Земля“*, а в „Deutsche Allgemeine Zeitung“ ще з 5. IV. с. р. переклад новелі *„Корова“*. Останній часопис рівночасно подав характеристику новішої післяреволюційної літератури на Вел. Україні.

Ювилей проф. О. К. Мицюка. Нещодавно минуло 25 літ наукової діяльности визначного українського ученого-економіста Олександра Мицюка, професора Україн. Унів. в Празі та Укр. Госп. Академії в Подєбрадах. Головні праці проф. Мицюка торкаються аґрарної політики, історії народнього господарства й історії економічних ідей. У своїх творах тримається проф. Мицюк *етичного* напряму в економіці й остро критикує марксизм і комунізм. Деякі з наших часописів помістили спеціяльні статті з приводу ювилею проф. Мицюка („Коопер. Республіка“, „Студ. Вісник“ та ін.). В ч. 1. „Дзвонів“ була поміщена рецензія на найновішу працю проф. О. К. Мицюка: М. І. Туган-Барановський, як економіст“.

Проф. Софія Русова, відома діячка, що працює науково на полі педагогічнім, святкує цього року 75-літний ювилей. Для його гідного відсвяткування утворився в Празі окремий Організаційний Комітет.

† Карло Леопольд Ґец (Goetz) помер в травні с. р. Був він доктором теольоґії, фільософії і прав (honoris causa) та про-

фесором на унів. у Бонн н. Р. Замітніші його праці в нім. мові: Історія славянс. апостолів Кирила і Методія (1897), Київська Лавра як культурний осередок домонгольської Руси (1904), Палятники церковного права та історії культури в давній Руси (1905), Держава і Церква в давній Руси (1908) і знаменита 4-томова праця, що здобула йому великий розголос „Руська Правда“ (1910—1913).

Рабіндранат Такур, відомий гіндуський письменник і фільософ, лявреат Нобля в 1913. р. кінчить 70. рік життя і з тої нагоди святкує цього року свій ювилей.

Міжнароднє Т-во Екслібрісістів визначило відомого нашого артиста-маляря *Павла Ковжуна* почесною грамотою за його твори, переслані на виставку в Льос Анджелєс.

Український часопис в Болгарії почав виходити як двотижневик від 7. червня с. р. п. н. „На сторожі“, під редакцією І. М. Орлова. Бажанням часопису є „стояти на сторожі всього, що веде до осягнення Великої Ідеї — Самостійної Соборної України“.

„Ukraińcy w Polsce Odrodzonej“. Під таким наголовком видано у Варшаві книжку М. Фелінського, де автор намагається доказати, що українцям живеться під Польщею дуже добре.

„Wschód“. В 1928. р. завдяки енергійним старанням заслуженого львівського ученого, найвизначнішого нині історика Галичини проф. Пшемислава Домбковського, засновано наукове історичне видання „Wschód“, присвячене головно дослідам з історії Галичини. Видання це заслуговує на нашу увагу тим більше, що, на жаль, останніми часами видається у нас дуже небагато праць з історії Галичини. Досі вийшло у виданні „Wschód“ девять томів. Найцікавіший і найважніший з них — том І-ий, що містить дуже цінну розвідку проф. П. Домбковського „Zwierciadło szlacheckie“, в якій знаходимо цікаві нариси про життя і побут *галицької* шляхти XV ст.; ці нариси становлять цікавий матеріял і для історії укр. права; а в руках доброго „історичного повістяря“ вони б могли послужити й дуже гарним матеріялом для історичних повістей з галицького життя XV ст. З інших розвідок, надрукованих у виданні „Wschód“, заслуговують на увагу: „Jan Alpek i jego Opis miasta L w o w a u początku XVII wieku“ Стан. Рахвала, „Szkice polsko-rumuńskie“ Марії Костерської (містять цікавий матеріял до української історії, „Lwów w czasie okupacji rosyjskiej“ Й. Холодецького, „Закладники міста Львова в російській неволі“ його ж і т. д. — Вже з огляду на самі теми розвідок, надрукованих у виданні „Wschód“, заслуговує він на увагу нашого громадянства й наших істориків; і справді можна лише дивуватися, що досі, хоч видання це існує вже 4-ий рік, ще в жаднім українськім часописі не розглянуто й не обговорено зазначених нами розвідок з давнішої й новішої історії Галичини. Бачимо в цьому один із проявів недоцінювання значіння студій

над історією Галичини. Такому байдужому відношенню до місцевої історії Галичини треба покласти кінець: необхідно й нам самим узятися енергійніше до студій над місцевою історією*) й звертати більше уваги на студії над історією Галичини, які видають чужинці.

Ucrainica в „Przeglądzie Powszechnym". Краківський місячник, орган ОО. Єзуїтів „Przegląd Powsz." містить у травневій книжці за цей рік докладну й ґрунтовну рецензію на збірну працю берлінських українських учених, недавно видану під редакцією о. Вергуна „Ukraine u. die kirchliche Union"; о. Урбан робить щоправда цілий ряд уваг, закидів і поправок авторам деяких статтей, уміщених у цім збірнику (особливо з приводу вміщеного в нім загального нарису історії Української Гр.-Кат. Церкви), але в цілому признає видання безсумнівно цінним. — В квітневій книжці „Przegl. Powsz." тойже о. Урбан умістив дуже прихильну рецензію на книжку проф. В. Заїкина „Участь світського елєменту в церковнім управлінні в Київській Митрополії в XVI—XVII вв."

Рецензії.

Володимир Леонтович. **Ворохобня й інші оповідання.** Книгозбірня „Неділі", т. V. у Львові. 8⁰, VIII+158.

Серед багатьох книжок, що появлялися в останнє десятиріччя в Галичині, дуже приємно вражає названа в горі книжечка. Цінна вона, як своїм змістом, так і формою. По змісті — в нас дуже значний відсоток займала белєстрика з часів війни. На жаль, вона подекуди вироджувалася в маніру, „воєнщину", особливо, в описах війни письменниками, що її не виділи. Натомість сучасне життя, ті зміни, що поробила війна, так, як вони відбиваються тепер, після війни — мало дуже цікавлять письменника в Галичині. А шкода.

Тому серед того всього читається радо оповідання Леонтовича. Вони так відмінні від усієї теперішньої літератури. Не своєю викінченістю, чи артистичною перфекцією вражають душу, а простим оповіданням про життя, що так і кипить у кожному нарисі („Мізерія", „Життєпис земельного спекулянта"), або глибокою аналізою суспільних явищ — особливо большевизму („Ворохобня", „Вигнанці"). А все це так просто, так симпатично: без зайвих окликів, навіть без зайвого очернювання противника. Артистичний такт — ось те, що робить збірку незвичайно

*) Дехто з наших істориків, правда, потрохи займається історією Галичини, нпр. Др. І. Крипякевич, а з молодих — Т. Коструба, Зубик, але досить спорадично і в цілому всі наші найновіші здобутки з історії аж надто дрібненькі в порівнанні з тим, що зробили за ост. роки для історії Галичини польські учені.

милою. Бо, якраз, якоїсь одностайности тут нема. Це не лише оповідання; тут і нариси зі сучасного й минулого, хоч минуле дуже часто завершується сучасним („Ворохобня“, „Помирили“, „Вигнанці“). Стрічаємо у збірці казки („Кудла“, „Оповідання молодого лелеки“ й ін.), картина стародавнього дворянського життя — таки самих Леонтовичів. („З життя моєї баби“) і ін.

У цій збірці особиво цікава аналіза суспільних явищ. Особа такого Порубайкота (спершу „загітованого соціяліста“, що палив стирти, потому просто злодіяки, за большевиків комісаря, а врешті... повстанця проти большевиків), що ціле життя хотів стати господарем; тому надіявся на большевиків і — згинув як повстанець загону Махна; і такого Прокопа Івановича Момута, „куркуля“, потому теж повстанця — це покажчики, якою життєвою аномалією являється ця реалізація „земного раю“. „Брехня все те, що вони на нас кажуть. Ненависть на нас не за те, що ми кривду робимо, а за те що ми маємо“. — Ось як характеризує большевиків „куркуль“ — Прокіп Іванович. Бо в „цивільних відносинах міцні тільки ті зміни, що наростають органічно з дрібних змін у відносинах поодиноких людей“. Замість земного раю — життя дає такото Опанаса Олексієвича Свербія, лубенського міліонера, що поганими способами дійшов до свого маєтку. Маємо ще одного „трохи соціяліста, бо без того, звичайно, робочому чоловікові не можна“, столяра Юхима, що помаленько й сам кричав на робітників, як дістав над нми надзір і впевняв пана, що „з ними інакше не можна“ („Трохи соціяліст“), тощо.

Не можна не згадати, що картини жидівського життя виведені дуже вірно: автор визначається знанням психольогії жидів („Мізерія“, „Помирили“). Та тут порушено ще багато інших струн: і тугу за батьківщиною, і картина спокійного, старого побуту, і багато подібного — його можна вичерпати хіба тоді, як перекинемо останню сторінку цієї гарної збірки.

Т. К-а.

Віталій Юрченко. **Шляхами на Соловки.** (Із записок засланця.)Львів, вид. „Червона Калина“, 1931. 8⁰, стор. 232.

Якби людина, що її знищили матеріяльно большевики, хотіла воювати з ними per fas et nefas, не бувши в СРСР і, не знаючи про відносини в союзі нічого, хотіла ширити найгірші сплетні й кидати обвинувачення, — то вона не могла б видумати нічого жахливішого, як це, що подає очевидець, через пять літ активний працівник на полі радянської освіти. Людина, що брала участь у повстанні проти комуністів, — кається, задурена блахманом „українізації“, „розвязки національного питання“. Кається щиро до тієї міри, що вважає за потрібне „висповідатися“ публично зі своїх „гріхів“ у відношенню до большевиків. Тепер ця людина розкриває внутрішню сторінку большевицькою „раю“. Маємо тут і диктатуру ГПУ, і всевладу комсомольців, усякої морально зруйнованої людини, радянську тюрму з усім знущанням над політичними вязнями з виразним упослідженням їх супроти всяких злочинців, і хлібозаготівку і т. п. І врешті — арешт

і заслання на Соловки цього радянського „активіста“, хоч щирого, але... „ З темным прошлым“. Довідуємося і про прикладення „54 статті“ (у нас — § 58.), і про число вязнів (10% населення України!), очевидно політичних.

Всетаки признаюся, що я читав книжку і не находив у ній нічого нового проти того, що знаємо хоч би з радянської преси. А з оповідання очевидців (часто екс-комуністів) знаємо навіть дещо більше про тайни льохів ГПУ. Але Автор зібрав це все в один образ, суцільний у собі, –– це ж усе, що знаємо, потверджує правдивість усього страхіття радянського терору. Дивуєшся лише, що так багато, на жаль, наших людей дається ще й тепер опутати агентам СРСР. Читайте книжку Юрченка! — хочеться кликнути до них. Тут знайдеться усе те, що затуманює наших „симпатизуючих“: і навчання української літератури у школі (= трохи Шевченка, Франка, Коцюбинського, Винниченка і — післяреволюційна література), і географія України з вилученням усього, що лише можна, і „історія України“ від... РУП; і „контрреволюційний“ концерт з деклямацією Шевченка („Мені однаково“), і „суд над Христом“ на сцені й т. п. І врешті — 20% людей позбавлених права голосування, „чорний ворон“, льохи ГПУ... „українізована“ Чека зі „сепаратістами“ „мазепінцями“, як за добрих часів. У тому всьому оправдано проривається клич обурення Автора, згадка за пімсту „колєктивізованого“ народу (стор. 184). Всього не сила навіть згадати. Кінчиться книжка вивезенням Автора на Соловки; у наступній книжечці Автор обіцює розказати про самі Соловки — чекаємо нетерпеливо на цю книжку. Вона буде рішучо цікавіша від цієї, бо ж там будуть описані цілком незнані факти.

На закінчення — ще кілька слів. „Чевона Калина“ рішуче зробила добре, що видрукувала цю книжку. Вона дає нове щось проти вічно перемелюваних „споминів з визвольних змагань“, що викликають ріжні спростування, всякі „напасти“ і... часто не дають багато цікавого й конкретного. Думаю, що час уже обмежити безрозбірну „воєнщину“, тимбільше, що автори, звичайно всякого роду соціялісти, повстанці, тощо, підходять до подій з дуже своєрідною (евфемістично сказавши) оцінкою фактів. Може це відноситися й до п. Юрченка, що порівнує большевиків до Царської Росії й порівнання виходить на користь останньої; натомість обовязково повторяє все безкритично, що може опоганити Українську Гетьманську Державу, може нам трохи ближчу, як Ц. Росія. Хіба не найвищий час вже те залишити? Думаю, що на цьому не втратить культ нашого минулого, що його старається піддержати „Червона Калина“.

Теофіль Коструба.

Дарія Віконська. **Райська яблінка,** Львів 1931. Книгарня Науков. Т-ва ім. Шевченка, с. 102, 8⁰.

Ця збірка нарисів, переважно в діяльоґічній формі, це річ не так літературна, як радше фільософічна. Сама авторка в передмові каже, що її займатиме першзавсе проблєма індивідуаль-

ности одиниці, її внутрішної свободи (?) й зовнішних взаємин. Проблєма вже відразу невиразно поставлена, а ще менше виразною робиться по прочитанні книжки: не знаходимо її розвязання.

Мабуть, що розвязки її не найшла загалом сама авторка; вона ж сама каже, що це діяльоґи — ведені *зі собою.* І справді видимо чи не в кожному з них, що оба партнери мають дещо рації, але жадному не можемо її вповні признати. Та треба завважити, що переважно ми радше солідаризувалися би з противником власного становища авторки (або того становища, до котрого вона більше схиляється), якщо би відкинути деякі черти „ідеалізації in minus“, якими наділює Віконська речників менше симпатичних їй самій поглядів.

Хоч сама форма — фільософічні діяльоґи — не часта в нашій літературі, то проте тематика їх не так уже й нова. Сотні разів уже повторювані протести проти проблєматичної тези, що чоловік („мущина“ — авторка скрізь уживає цього архаїзму) бажає „у 99 відсотках на 100“, щоби „жінка... не була нічим більше, як половим створінням, готовим для заспокоєння його гону“ (с. 10) нині вражають як анахронізм і нікого мабуть не поривають за собою.

Навіть те, що могло би здаватися найбільш новим у цій книжці — нове поставлення справи кохання — при ближчому розгляді покажеться спізненим хоч сотнею років. „Духові домагання не виключають любови — каже авторка (Передмова). Та є це поширена, поглиблена форма любови, що в остаточній аналізі *лишається незалежною не лише від взаємности, але від індивідуального вибору предмету наших почувань,* не затрачуючи нічого із свого внутрішнього змісту (с. 3). Подібно в діяльоґу „Поет“ (с. 33). Але „в остаточній аналізі“ (коли вжиємо цього власного звороту авторки) побачимо, що це лише в скріпленій формі) відірвання самого почування, або — по вченому — ізоляція емоціонального переживання від його зовнішного предмету, яка була прикметою *сантиментального* типу психіки, типу, якого остаточно витиснув уже романтизм.

Тай загалом міркування авторки виказує чудні скоки; годі не погодитися з дечим, але годі знову пристати на цілком несподівані деякі висновки, приміром:

„Коли моя особиста присутність є для тебе справді найвищою насолодою, то *ми не повинні більше сходитися*“. (!—с. 45).

Таких скоків, несподіванок і неконсеквенцій у Віконської більше. Візьмім прим. її становище до еротики. Приклонниця чисто ідеального, бо аж безпредметового, кохання, авторка є противником усього змислового. Але сама залюбки описує так дуже змисловий „Шал“ Подковінського, дошукується еротики в усмішці Монни Лізи й видить, як навіть рожа „розхилила глибоко свої червоні пахкі уста“ (с. 53). А кілько здавленої змисловости пробивається з нарису „Дві амфори“! (с. 59—61).

Попри те все стиль часом такий туманний, що аж затемнює висловлені думки; хто прим. зрозуміє таке речення:

„Твої очі напів приплющені від захоплення, уста напів відхилені, одні і другі *непорочні, недівочі, грішні*" (с. 24).

Чи це друк. ошибка, чи...?

І по прочитанні цілої книжки лишаються в памяті лише слова одного з персонажів „Райської яблінки": „Я намагаюся найти у твоїм мистецтві якийсь зміст і не находжу ніякого". Можемо, щоправда, разом із Михайлом Рудницьким (див. недавну рецензію на цю книжку в „Ділі") признати авторці високу культурність — але самому творові мусимо відмовити глибшої літературної чи фільософічної вартости. Він ні тут, ні там не дає нічого позитивного.

Criticus.

Др. Мирон Бурянина. **Єретичні думки.** Прага, 1931. 16°, стор. 60.

Замітна це книжечка по своїй формі і висловлені у ній досить незвичайні думки для людей, що привикли до солідної книги, або до статті в журналі — на ці самі теми. Бо спосіб, в який атор висловлює свої погляди, незнаний у нас, бодай не звик ніхто обговорювати такі важливі питання в такій легкій формі. „Із записника", читаємо на початку — і справді, це ніби щоденні враження Автора нотовані в записнику. Через те деякі моменти може не уділяться читачеві так, як цього бажав Автор; особливо початкові листки книжечки не все ясні. Але далі Автор більше безпосередний. Глибоким болем накипілі слова він кидає на папір („Про молодь"), обурюється на обяви підлости, хоч замасковані („Джентельменство"), але й аналізує їх. Ця аналіза глибока. Тут особливо треба підчеркнути сторінку — „Про жидів", „Христіянство - соціялізм", чи, врешті, „Про наднарод". Автор подібно, як це зробив московський фільософ М. Бердяєв, вказує на внутрішну, ідейну, суперечність христіянства й соціялізму і підчеркує (не случайну!) участь жидів у соціялізмі (Маркс, Ляссаль, Троцький, Йоффе...). А про наднарод — (минулого: жидівський, і майбутнього: український) говорить важні слова: „є вибрані народи. У старовину — жиди, тепер — українці. Вони головні актори на сцені, де відіграється величезна світова трагедія. Жидівський нарід не сповнив своєї месіянської ролі — її має сповнити нарід український. Шляхи цієї ролі провадять не через мрячні, псевдорелігійні, а по суті антірелігійні „теорії духів". Ними є шляхи Христової науки. Дозволимо говорити Авторові:

> *„Україно! Ти покликана до великої творчої боротьби за спасіння людства! Ти покликана з'єднати розпоротені вівці єдиного стада Христового, щоб нести світло блискуче на боротьбу з полчищами тьми".*

„Наш шлях — через релігію духа спасти від загуби людство, що поволі, але безупинно посувається в темну прірву“.

„І шляхи народу українського — шляхи вічности“!

Він пригадує слова Христа — що не мир приніс Він на землю, а меч. Бо ми — ecclesia militans з усіми ворогами Христа.

Цей момент — це найсильніша й найважніша сторінка цілої книжечки. Є в ній ще багато цінного, але це хіба найбільше. Дивно воно: що цим „вибраним народом“ є нарід український. Дивно воно не лише для чужих, але і для деяких своїх. Може бути — але так говорить віра, не сліпа, але розумна. Та тут не одно незвичайне у книжечці, на що може неодин непризвичаєний до таких речей згіршиться — від першого враження.

Це ж „Єретичні думки“!

Але рівночасно (а може саме тому) це багата на глибокі розважання книжечка — книжечка, яких у нас немає забагато. І тому витаємо її і бажаємо Авторові, щоби найшов щирих і вдумливих читачів.

Теофіль Коструба.

Józef Umiński. **Bolesław Chrobry i Święty Wojciech.** Nakładem autora. Lwów, 1931. Стор. 22, 8⁰.

— Henryk arcybiskup Gnieźnieński zwany Kietliczem. (1199—1219). Nakładem Uniwersytetu Lubelskiego. Lublin, 1926. Стор. 288.

Отсі дві праці визначного польського історика Церкви о. Проф. Йосифа Умінського, хоч безпосередно майже не торкаються української історії, мають про те *велике значіння для освітлення історії Церкви на Україні* в передтатарських часах, особливо для зясування питання, чому стара Русь-Україна воліла церковну зверхність Византії, а не Риму. Одною з головних чи навіть найголовнішою причиною старо-руського церковно-єрархічного византофільства в українській (і великоруській*) історіографії звичайно признається бажання князів задержати собі більшу свободу в церковно-державних взаємовідносинах і певну владу над Церквою, подібну до тої, яку мали імператори у Византії, й з другого боку — побоювання того незалежного становища Церкви й вищого духовенства, яке ніби-то було в тих часах у Західній Церкві, та можливих втручувань Апостольської Столиці й незалежного місцевого духовенства в державні справи. Та докладніше пізнання церковно-державних взаємовідносин у сусідніх із Руссю західньо-християнських краях, зокрема в Польщі й Чехословаччині, виявляє цілковиту помилковість такого толкування причин давньо-руського церковно-єрархічного византофільства. Зазначені в горі праці о. Проф. Умінського цінні для нас саме тим, що ми знаходимо в них яскраве змалювання взаємин Цер-

---

*) На бажання автора залишаємо той термін без зміни.

кви й державної влади в Польщі в XI—XIII ст., а також взаємин Польської Церкви з Апост. Столицею в тих же часах. В невеличкім, а дуже цікавім нарисі „Bolesław Chrobry i Święty Wojciech“ о. Проф. Умінський освітлює, між ін., справу заснування Гнєзненської Митрополії імп. Отоном III (в 1000. році). Це її утворення було по суті не чим іншим, як наданням Польській Церкві майже повної *автокефалії*, з рівночасним підпорядкуванням її *опіці й зверхності польського короля.* В 1000. році, по прибуттю до Польщі й відбуттю подорожі до святині Войтіха, Отон збирає „собор — перший у Польщі — на котрім проголошує заснування Гнєзненської Митрополії й передає Болеславові свої імператорські права над Польською Церквою; таким чином з імператорського надання *здобули польські монархи право іменування епископів, опіки над церковними маєтками...* і право влади й опіки над майбутніми місіями серед поган; по середновічним поняттям, імператор був патроном не тільки всього Християнства існуючого, але також і майбутнього; отже частину того патронату... передав Отон Болеславові“... — Треба признати, що ці права польських королів і князів відносно Польської Церкви, одержані ними від Отона в 1000-ім році в кожнім разі були навіть ширші від прав, які мали над Руською Церквою наші князі в передтатарських часах. — В другій, обширнішій праці „Henryk arcybiskup Gnieźnieński zwany Kietliczem“ о. Проф. Умінський зясовує, у що вилилося на практиці право опіки польських королів і князів над Церквою. Для більшої яскравости наведемо в оригіналі деякі місця з праці о. Проф. Умінського, в яких він характеризує відносини між Церквою й державною владою в Польщі в XI—XIII ст.:

> „Panujący, kogo chciał, tego wyznaczał na biskupstwa i dostojeństwa kościelne, majątki kościelne obciążał świadczeniami, stosował bez skrupułu prawo spolii i regaljów, ciągał kler przed swój sąd książęcy, traktował Kościół jako narzędzie, uważał za podległego absolutnie swej władzy. Stanowiska kościelne dostawały się w ten sposób ludziom nieraz najmniej odpowiednim, byle tylko dogadzali widokom książęcym. Stosunki były takie, jak gdyby o znakomitym postępie praw i przywilejów kościelnych na Zachodzie nic w Polsce nie wiedziano...“ „Ogólnie nawet nie wiedziano dobrze, co dozwolone, a czego nie wolno; zarówno książęta w stosunku do Kościoła, jak duchowni, żyli na sposób w Europie zachodniej prawnie już przebrzmiały, jak gdyby reforma Grzegorza VII i zdobycze jego bezpośrednich następców wcale jeszcze nie istniały“...

Польська Церква в XI—XIII вв. жила осібним, самостійним життям, неначе зовсім не звязана з Західною Церквою й Апостольським Престолом. Папи-реформісти робили спроби „zespolić Polskę ściślej ze sobą i wprowadzić ją na drogę, po której szedł Zachód“; посилали лєґатів (прим. у 1197 р. кардинала Петра з Капуї), які скликами собори для переведення реформ і т. п. Навіть і деякі князі іноді начебто хотіли обмежити князівську владу над Польською Церквою. Так прим. в 1180 р. на соборі духовенства й панів, при участі чотирьох польських князів, знесено jus spolii, але з сих чотирьох князів не нарушив цієї постанови один лише Казимир Справедливий. — „Wysiłki więc wszelkie w celu naprawy stosunków kościelnych, — каже о. Умінський, — w ciągu XII w. były

prózne“. Лише архіеп. Генрих, котрому й присвячує головно свою більшу працю о. Проф. Умінський, почав енерґійні заходи коло знищення свавільної влади князів над Польською Церквою та до фактичного зєдинення Польської Церкви з Римо-Католицькою й дійсного підпорядкування її Апостольській Столиці. В книжці о. Проф. Умінського знаходило яскраве й докладне змалювання цієї праці архіеп. Генриха й тяжких перешкод, з якими йому доводилося боротися, — вкінці архіеп. Генрих був переможений і мусів уступити, хоч його праця не лишилася безслідна й поклала підстави до *пізнішого* дійсного зєдинення Польської Церкви з Західною. В кожнім разі, в XI, XII, а в значній мірі й у XIII віці Польська Церква була de facto сливе цілком незалежною від Риму, в більшій навіть мірі, ніж Руська Церква од Византії, а влада польських королів і князів над Польською Церквою була в кожнім разі незрівняно більшою, ніж влада наших князів над Церквою Руською. — До цього слід ще додати, що анальоґічні до польських церковно-державні взаємовідносини існували, як підчеркує о. Проф. Умінський, і в інших краях латинської культури, сусідніх з Руссю, передовсім в Чехословаччині*), а також у значній мірі й в Угорщині, Скандинавії і тд. — З того всього, на наш погляд, треба зробити висновок, що при виборі византійської церковної зверхности на Русі, очевидно, не грали ролі побоювання князів утратити вплив на церковні справи або втручувань Апостольської Столиці: церковно-державні відносини в сусідніх з Руссю краях, що de jure перебували під церковною зверхністю Риму, не давали для таких побоювань ніяких підстав. Очевидно, тут ділали інші причини.

Вкінці, вважаємо необхідним, що обидві згадані праці о. Проф. Умінського, а особливо його поважна моноґрафія про архіеп. Генриха, мають значіння, розуміється, не тільки для вияснення питання про причини, задля яких передтатарська Русь воліла церкону зверхість Византії, а не Риму. Вони дають взагалі яскравий образ церковної, а в значній мірі й політичної та побутової історії Польщі XI—XIII ст., з котрою ми, українці, мусимо бути добре знайомі для ліпшого зрозуміння нашої історії, що раз-у-раз переплітається з історією польською. Праці о. Умінського відзначаються дуже добрим знанням джерел і наукової дотичної літератури, порушених о. Умінським питань, науковою безсторонністю, виробленою методою і зокрема дуже влучною синтезою і безперечно заслуговують на увагу українських читачів, які інтересуються історією.

В. Заїкин.

Імманусль Кант: **Пролеґомена до кожної майбутньої метафізики, яка могтиме виступати як наука.** З історичним вступом та словником. Під ред. проф. Д-ра І. Мірчука. Львів.

*) Про церковно-державні взаємовідносини в давній Чехії, анальоґічні до польських, порів.: Václav Novotny, Ceske dejiny, Praha 1928, кн. IV, част. 2.

Вид. „Неділі“ з допомогою Укр. Університету в Празі, та Укр. Наукового Інст. в Берліні. 1930. Стор. XX + 132.

Вихід одного із головних творів Канта в українському перекладі є безумовно святом української культури. Досі із фільософічних клясиків можна було в українській мові зазнайомитись лиш з Плятоном, та й то не з головними його речами. Нове видання робить приступним для українського читача „Пролєгомена“, які є хоч і не основоположним, а лише популярним твором Канта, та в кожнім разі дають образ головних тенденцій системи великого німецького фільософа. Заслуга ініціятора та редактора перекладу, проф. І. Мірчука і перекладчиків—студентів Укр. Університету в Празі в тім, що вони перевели нелегку працю перекладу книги, не маючи за собою майже ніякої традиції фільософічного перекладу: перекладчикам і редакторові довелося вироблювати власними зусиллями термінольогію, та навіть і самий „стиль“ фільософічного перекладу та ще такого нелегкого автора, яким є Кант. До перекладу доданий вступ, в якому проф. Мірчук інформує про історію тексту „Пролєгомен“, та про ті питання, які були в літературі предмету висунені в звязку з деякими місцями цієї книги. Др. К. Чехович склав показчик термінів Канта, в якому словами самого Канта дані пояснення до основних термінів, які зустічаємо в „Пролєгоменах“. Все це робить книжку дуже придатною до читання і студіювання. Добрий друк, гарний папір, роблять її приємною для усякого прихильника української книжки.

Ми не хочемо ніяк зменшувати значіння цієї гарної публікації, коли робимо тут декілька завваг що до мови, перекладу та до деяких термінів. Мова перекладу не дивлячись на те, що робили його аж десятеро співробітників є досить одностайна; може це пояснюється тим, що усі учасники праці родом з Західної України. Але ця одностайність мови причинюється, на жаль, також до того, що переклад місцями є досить важкий для читання наддніпрянському українцеві. Зустічаємо слова та вирази, яких наддніпрянець не розуміє або, які його дуже вразять. Про це, доводиться тимбільше жалкувати, що за останне десятиліття українська наукова мова досягнула вже певної одностайности і в багатьох наукових виданнях ми взагалі не помічаємо, чи походять їх автори з Західної, чи Східної України. От кілька прикладів, слів та висловів, що занадто вже відбігають від сучасної літературної мови (ці приклади я не вишукував, а узяв з цілком припадкових сторінок книжки): стор. 7—„треба цього вистерігатись“, „не хапатись оцієї дошки рятунку“ („хапатись“ за що, "рятунок“), „запускався у спекуляції“, „не освідомив собі“ (може це друкарська помилка замість „усвідомив“), стор. 24 — „торжественно“ („урочисто“), „завішую“, „підходячі“, стор. 93 — „робім“, „в зависимости“, („в залежности“), „неможливо нам остати“ („залишитися“), „оставби“, „лиш“, „наоколо“ і т. д. Також і в правописі — як бачимо вже і в кількох наведених прикладах — в синтаксі й інтерпункції зустрінемо чимало речей для наддніпрянця незви-

чайних і незрозумілих. Іноді зустрічаємо подвійність в термінах (як от „суд“ та „осуд“).

Взагалі конструкція речень є декуди дуже важка. Зясовується це почасти тим, що перекладачі занадто близько трималися конструкцій німецьких речень. Як бачимо з передмови, перекладачам був відомий дуже гарний (як це визнає і редактор перекладу в своїм вводі) переклад Вол. Соловйова. Цей переклад є близький до оригіналу та читається з великою легкістю. Одним із засобів, що їх ужив для полекшення тексту Канта В. Соловйов було розбивання окремих німецьких речень на два, а то й три речення. Чому перекладачі не скористали з цієї ж методи і при українськім перекладі? Переклад Соловйова показав, що ця метода ще ніяк не псує та не змінює сенсу!

Як ми згадали, перекладачам довелося побільшости самим витворювати термінольогію. Назагал ця термінольогія є влучна. Окремі вислови заслугують на велике признання, як от „нагляд“, „наглядність“, „наглядати“ для „Auschaunung“, „Auschaulichkeit“, „auschauen і т. і. Влучне і вживання слова „явище“ замість „зявище“. Але для деяких термінів я пропонував би зміни. „Ding an sich“ перекладено „річ сама в собі“. Чи не ліпше було б: „річ сама по собі“? Notwendigkeit автори перекладу передають словом „конечність“; мені здається, що це слово має сенс певної внутрішньої примусовости, в той час, як у Канта маємо, поскільки йде мова про „Notwendigkeit“ в природі, про зовнішній примус, а для цього ліпше надається слово „необхідність“. Чому б не використати в тім випадку багацтво української мови і ввести обидва слова: і „необхідність“ і „конечність“, одріжнивши їх функції: слово „необхідність“ вживати для примусовости зовнішньої, фізичної, природньої; а слово „конечність“ — на означення примусовости внутрішньої, льогічної? Розуміється, в перекладі Канта ця диференціяція значінь не могла б мати місця. Не перекладав би я і „Schein“, як „злуда“; проти цього говорить і вжиток цього слова в естетиці („Критиці здібности судити“) Канта. Слово „видимість“, яке дехто вживав, є очевидно русизмом! Від слова „здаватися“ (=scheinen) навряд чи можна утворити відповідний іменник. Добре слово „омана“ (=ілюзія). До речі, в російській поезії термін „Schein“ кантівської та романтичної естетики колись віддавали словом „обман“ („нас возвышающій обман“ у Пушкіна і т. д.). Вже просто блудним є передача слова „Existenz“ черед „буття“ та „існування“ (див. словник), — „буття“ (Sein, esse) і „існування“ (existentia) одріжняв як Кант сам, так і уся фільософічна традиція ще від Плятона, та і фільософія післякантівська. Досить згадати, яке велике значіння ця ріжниця грає напр. у Плятора або у Спінози! Не погодився б я із терміном „важність“ (нім. Geltung або Gültigkeit); що правда і термін „значність“, якого я вживаю у своїх працях не вдоволяє мене цілком. Та ці усі питання, розуміється можна буде зясувати лише шляхом систематичної праці над українською термінольогією. Якраз переклад „Пролєг.“ є чималим вкладом в неї.

Переклад „Пролєґомен“ „пробиває лід“, є першим початком. Будемо надіятись, що в не так вже далекому часі можна буде в українській мові читати хоч би дещо і з Плятона, і з Аристотеля, і з Пльотина, і з Томи Аквінського, і з Ляйбніца, і з Геґеля, бо можливість читання фільософічних клясиків в рідній мові є передумовою усякої ширшої фільософічної культури!*)

Дм. Чижевський.

Росіяни про українську справу. Визначний російський громадський та державний діяч і історик *П. М. Мілюков,* член усіх чотирьох російських державних дум (у яких часто виступав в обороні українських інтересів), рос. міністер закорд. справ у 1917 р., помістив на сторінках одної з найповажніших російських ґазет „Послѣднія Новости“ кілька статтей в укр. справі, в яких виступає гарячим пропагатором російсько-українського порозуміння. Ці статті викликали брутальну відповідь з боку знаного й дуже почитного російського брукового письменника, відомого україножера *Наживіна.* Цей Наживін видав спеціяльну брошуру п. н. „Открытое письмо П. Н. Милюкову“, в якім обкидає українців найгидкішими лайками й клеветама, а зарівно нападає за українофільство й на проф. П. М. Мілюкова. В брошурі цій доходить Наживін просто до якоїсь фурії. Та яка не дурна українoжерна пропаґанда Наживіна, вона, на жаль, може мати певний вплив не тільки серед росіян, але й серед зах.-европейців. Як відомо, в наш час брукові письменники мають великий успіх серед читачів; зокрема писання Наживіна не тільки почитні серед рос. еміґрації, але відомі в перекладах і зах.-европ. публіці, тим більше, що деякі безсоромні західні „критики“ — раз-у-раз реклямують Наживіна, як одного з найбільших рос. письменників, нахабно рівняючи його з Достоєвським, Турґенєвим і Л. Толстим. З другого боку, як католик-східнообрядовець (перейшов на католицтво на еміґрації), Наживін має звязки в католицькім світі й користає з допомоги русофільської частини провідних римо-католицьких кругів. Тому до українoжерної писанини Наживіна мусимо ставитися з увагою. Проф. П. М. Мілюков „отвертий лист“ Наживіна, оскільки знаємо, лишив без відповіді.

---

*) Згадаємо, що і перший російський переклад Канта („Основоположення матафізики етичних звичаїв“) зробив українць Я. Рубан і вийшов він друком на Україні (Миколаїв, 1803 р.).

Видає Видавн. Кооп. „МЕТА“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ.

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, КІЛІНСЬКОГО Ч. 3/ІІ. ТЕЛ. 94-56.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ „БІБЛЬОС“, ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА 7. ТЕЛ. 14-78